

AZ AJÁNDÉK

BENE SÁNDOR

1. „Poklonjenom konju ne gleda se u zube”

„Ajándék lónak ne nézd a fogát”, tartja a horvát közmondás is, a remélt haszon helyett, de legalább mellett, az ajándékozó szándékára irányítva a figyelmet. A következőkben egy nevezetes ajándékról lesz szó, egy szándékoltan szimbolikus gesztus tárgyi emlékeről, amelyet ma is a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratára őriz. A három málnaszín bőrbe kötött, negyedret formátumú kéziratkötet közös bőrtokjának gerincén aranyba metszett felirat áll, a kétnyelvű címmel: „Spomenici Hèrvatsko-ugarski / Horváth magyar Emlekek”, fedelén pedig rövid emlékeztető az ajándékozás alkalmára: „Mádjarskoj Akademiji Naukah na dar. Na uspomenu došastja u Zagreb Grofa Bela Feštetića, Grofa Šandora Károlya i Bárona Frigješa Podmaniczko Dne 13 Travnja 1860”. Magyarul: „Ajándékul a Magyar Tudományos Akadémiának. Gróf Festetics Béla, gróf Károlyi Sándor és báró Podmaniczky Frigyes zágrábi látogatásának emlékére, 1860. április 13.”¹ Emlékezetes látogatás, emlékezetes bankett lehetett. Az előző év rettenetes aszálya, majd az őszi árvizek miatt Horvátországban éhínség pusztított, a szolidaritás jeleként pedig az egész birodalomban segélyeket gyűjtöttek; a magyar küldöttség a Nemzeti Színház pár nappal korábbi díszelőadásának bevételét vitte Zágrábba. A korabeli sajtó röviden beszámolt róla: a magas rangú vendégek tiszteletére adott „nagy ebéden” a „Horvát Történelmi Társulat” elnöke, Kukuljevics Iván ajánlotta fel viszontajándékul a „becses magyar és latin eredeti kéziratok gyűjteményét”.²

Viharos idők jártak, nem telt még el egy év az elborult elméjű Jelačić bán halála (1859. május 20.) óta, egy év sem volt hátra Teleki László öngyilkosságáig (1861. május 7.), a pesti színházi est és a delegáció zágrábi útja között pedig, április 8-án Döblingben is eldőrdült egy pisztoly... A baj az ellenségeket is összébb sodorja: ideje volt a közös múltra emlékezni. Ivan Kukuljević Sakcinski, Jelačić

1 MTAKK K 53/I–III. A kéziratok bibliográfiai leírását l. *Csapodi Csaba*: A „Magyar codexek” elnevezésű gyűjtemény. Bp. 1973. 34–38.

2 Az április 3-án és 4-én tartott jótékonyági előadás programjáról, a főúri szereplőkről április 8-án tudósít *Kakas Márton [Jókai Mór]*: A horvát szükkölködők javára rendezett műverseny. Vasárnapi Újság 7. (1860: 15. sz.) 175.; névtelen tudósítás ugyanebben a számban: A Nemzeti Színházban tartott műkedvelői előadások (uo. 177.). Ugyancsak a Vasárnapi Újságban, a 17. számban, 1860. ápr. 22-én (202.) már az akadémia ápr. 16-i üléséről jelenik meg tudósítás, ahol Podmaniczky Frigyes beszámolt a 14-i zágrábi fogadásról, és „beadta az ajándékozott kéziratokat”; „az Akadémia köszönetet szavazván a szép ajándékért, csak emlékeztetbe hozatott azon már régebbi határozata, hogy minden történeti kiadása megküldendő a horvát történelmi társulatnak”.

egykori harcostársa, a nagy tekintélyű tudós történész, a Délszláv Történeti Társaság (Društvo za jugoslavensku povjestnicu i starine) elnöke³ ráérezett a pillanat jelentőségére. Az ajándék, legalábbis magyar szempontból, valóban becses volt: a harmadik kötetben magyar nyelvű oklevelek és misszilisek voltak, a második Istvánffy Miklós latin költeményeit tartalmazta, az első pedig a régi magyar drámairodalom egyik legfontosabb szövegét őrizte meg, a *Constantinusnak és Victorianak egymáshoz való igaz szerelmekről írott comoediáját*.⁴

A magyar tudományosság eddig bizony csak a fogakkal foglalkozott; előbb az egyikkel (Istvánffy költeményeit Holub József és Juhász László adták ki a magyarországi neolatin irodalom reprezentatív sorozatában 1935-ben),⁵ majd a másikkal (a *Constantinus és Victoria* Kardos Tibor és Dömötör Tekla által jegyzett 1960-es kiadása kerek száz évvel követte az ajándékozást).⁶ Alig voltunk kíváncsiak a „lóra” (a három, de legalább az első két kötet összetartozására), s még kevésbé az ajándék mélyebb motivációjára, az ajándékozó szándékainak összetettségére. Az alábbiakban a kéziratkötetek közötti kapcsolatok feltárására, majd a múltat alakító félmúlt, a 19. századi horvát nemzeti emlékezetpolitika motivációinak árnyaltabb bemutatására teszünk kísérletet.

2. A pozsonyi kerttől a klenovniki udvarig

Istvánffy Miklós latin nyelvű költészete iránt a kritikai kiadás óta folyamatos az érdeklődés; a filológiai és poétikatörténeti kutatás az utóbbi évtizedekben irodalomszociológiai, sőt, irodalomtopográfiai szempontok bevonásával gazdagodott.⁷ A rendkívüli műveltségű államférfi és történetíró tette talán a legtöbbet azért, hogy a pozsonyi humanista költői kör emléke fennmaradjon. Az ő verseiből tudjuk, hogy Radéczy István egri püspök, királyi helytartó kertjének legendás, a Múzsáknak és Apollónak szentelt hársfája körül a korabeli magyar és európai szellemi elit kiválóságai találkoztak: Istvánffy mellett Purkircher György, Zámbock János, Nicasius Ellebodius és társaik.⁸ A humanista irodalom egyik fő motívuma, a kert mellett azonban a város is egyszerre bírt valóságos és szimbolikus jelentő-

3 *Stjepan Antoljak*: Hrvatska historiografija. Drugo, dopunjeno izdanje. Zagreb 2004. 399. Alapos elemzés a Társaság történetéről, tevékenységéről: *Jaroslav Šidak*: Ivan Kukuljević – osnivač moderne hrvatske historiografije. Historijski zbornik 25–26. (1972–1973) 8–11.

4 Az első ismertetés, amely az ajándékozás körülményeire is kitér: *Mészöly Gedeon*: Egy ismeretlen régi magyar dráma. Magyar Nyelv 16. (1920) 19–23. 66–72.

5 *Nicolaus Istvánffy*: Carmina. Ed. József Holub – László Juhász. Lipsiae 1935.

6 Régi Magyar Drámai Emlékek (a továbbiakban: RMDE). I–II. Szerk. Kardos Tibor. S. a. r., bev. Dömötör Tekla. Bp. 1960. II. 105–182.

7 *Holik Flóris*: Istvánffy Miklós mint költő. Irodalomtörténeti Közlemények 32. (1922: 1. sz.) 140–145.; *Csehy Zoltán*: Istvánffy, a költő. In: *Uő*: Parnassus biceps. Pozsony 2007. 169–188.

8 *Ritoókné Szalay Ágnes*: Hortus Musarum. Egy irodalmi társaság emlékei. In: *Uő*: „Nympha super ripam Danubii”. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből. (Humanizmus és Reformáció 28.) Bp. 2002. 219–241.; *Csehy Zoltán*: Radéczy István, a költő. Irodalomtörténeti Közlemények 115. (2011: 2. sz.) 217–224. különösen 218–219.

séggel: az *otium litterarium* színhelye egyszersmind a Magyar Királyság igazgatói központja, az országgyűlések városa volt – a *sodalitas* tagjai pedig a soknemzetiségű állam különböző vidékeiről gyűltek itt össze, kapcsolathálójuk elért az ország legtávolabbi részébe is. A pozsonyi kert költői termésének legjavát éppen Istvánffy Miklós vitte magával Horvátországba, amikor házassága (1568) után vinicei birtokán letelepedett; családi kapcsolatok révén legendás könyvtárának és kéziratának jelentős része is itt, a Draskovics családban öröklődött tovább.⁹ Mindez köztudott dolog, csak abból a szempontból utalok most rá, hogy a könyvek és kéziratok mellett ebben a közegeben, a Draskovicsok, Zrínyiek, Erdődyek, Keglevicsok¹⁰ között, a Muraközttől az Alpok-aljáig és a mai Burgenlandig, Zagorjéttól Stájerországig és Karintiáig terjedő vidéken a többnyelvű, többnemzetiségű együttélés kulturális modellje is öröklődött – a pozsonyi kert mintája sokszorozódott, miközben a latin mellett egyre inkább a magyar is egyre inkább koinévé, közös nyelvvé vált. Istvánffy veje, a horvát bán, Draskovics (II.) János (1550–1613) a kora újkor egyik legfontosabb európai társadalometikai művét, Antonio Guevara királytűkrét (*Relox*) fordította magyarra, és ajánlotta feleségének, Istvánffy Évának.¹¹ Fiuk, a szintén báni tisztet viselt, majd élete végén a magyar nádorságig emelkedő Draskovics (III.) János (1603–1648) a következő két évszázad egyik legnépszerűbb kegyességi kézikönyvét, a Mária-kisoffíciumot adta ki magyarul.¹² Az Istvánffy költészetében magas szinten megjelenő klasszikus és neolatin irodalmi műfajok pedig ugyanezen kulturális közeg magyar nyelvű költészetében is jelentős hatást gyakoroltak: Zrínyi Miklós idilljeit már régóta kapcsolatba hozták Istvánffy bukolikus ciklusával, a *Lusus pastoralisszal*.¹³

Kukuljević Sakcinski tehát jól választott, amikor többek között ezt a kéziratot ajándékozta a magyar akadémiának – vagy ahogyan ő tudta, a Nemzeti Múzeum könyvtárának. Két helyen is beszámolt róla a 17. századi horvát irodalomtörténetet tárgyaló monográfiájában, hogy az Istvánffy-versek autográf kéziratát „a pesti múzeumnak” adta – s jóllehet arról hallgat, hogy miként került hozzá

- 9 A szerteágazó szakirodalmat összegzi *Berlász Jenő*: Istvánffy Miklós könyvtáráról. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. Bp. 1959. 202–240.; *Iva Mandušić*: O Nikoli Istvánffyju, Vinici, isusovcima i knjižnici. Biobibliographica. Zbornik znanstveno-istraživačkoga projekta Hrvatska bio-bibliografska baština 1. (2003) 91–103.; *Željko Vegh*: Knjižnica plemićke obitelji Drašković. Kolo 17. (2007: 3. sz.) 315–330.; *Monok István*: A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században. Bp.–Eger 2012. 57–65.
- 10 A horvát földrajzi és családnevek ortográfiájában az alábbiakban mutatkozó következetlenség oka nem helyesírási, hanem történelmi: a magyar szakirodalomban és szakmai közbeszédben meghonosodott személy- és helyneveket fonetikusán (Draskovics, Keglevics, ill. Trakostyán stb., tehát még a régies „ch”-kat is mellőzve) hozom, a kevésbé ismerteket vagy ideológiai szempontból jelentéssel bírókat a kurrens horvát helyesírás szerint (Kukuljević, Križanić; a 17. századi magyar nádor: Draskovics János, de leszármazottja, a 19. századi horvát nemzetalapító: Janko Drašković). Kivételt képez Josip Jelačić, aki bár Petőfi révén magyarizált antihős is, de nemzeti ideológiai szempontból (és a keveredő magyarosított alakok miatt) indokoltabb a horvát ortográfiával hivatkozni rá.
- 11 Horologii principvm, az az feiedelmek oraianak második keonyve. Graz 1610. (RMNY 994).
- 12 Officium parvum beatae Mariae virginis. Pozsony 1643. (RMNY 2016.) Vö. *Holl Béla*: Egy névtelen fordító a XVII. században. Magyar Könyvszemle 73. (1957: 1. sz.) 59–61.
- 13 *Kovács Sándor Iván*: A lírikus Zrínyi. Bp. 1985. 128. (vö. 384).

a kötet, máshonnan mint a Draskovics-rokonságtól nemigen juthatott a birtokába.¹⁴ A benne olvasható – nem Istvánffytól származó – bejegyzések ugyancsak erre utalnak.

A következők könnyebb áttekintéséhez szükséges lesz a Draskovics-genealógia idevágó részének ismertetése. A Trakostyán várát örökbirtokul elnyerő Draskovics (II.) Gáspár (1530–1591, a „nagy” Draskovics György, kardinális és kalocsai érsek öccse) két gyermeket hagyott maga után: II. Jánost (1550–1613), a „báni ág” alapítóját, és I. Pétert (1555–1614), a stájerországi főbirtokról, Ljutomerről (Lutthembergről) nevezett „ljutomeri ág” őseit. Utóbbinak csak egy fiú utóda született, III. Gáspár (1605–1662) – az ő egyetlen gyermeke (s ezen ág utolsó sarja) pedig Draskovics Mária Eusébia (1628–1650), Zrínyi Miklós első felesége volt, akivel ez az ág ki is halt. A „báni ágon” leszármazó utódok története három fivérrel kezdődik: Draskovics (I.) Miklóssal (1595–1662), a neves numizmata tudóssal; Draskovics György győri püspökkel (1599–1650); Draskovics (III.) János horvát bánnal majd magyar nádorral (1603–1648). Az előbbi kettő után nem maradt utód, III. Jánosnak viszont két gyermeke is volt: II. Miklós (1625–1687) és IV. János (1630–1692) tábornok és királyi tanácsos. A 19. századi horvát nemzeti ébredés vezéralakja, Janko Drašković gróf, a Matica ilirska alapítója, ez utóbbi dédunokája.¹⁵

Ha mármost a kéziratkötet útját kívánjuk követni, akkor a II. Gáspártól eredő két főág közül az előbbi, a báni ág vonalán kell kutakodnunk, ugyanis az Istvánffy-könyvtár „világi” része (a történeti irodalom, a „szépirodalom”, beleértve a kéziratoskat is),¹⁶ Istvánffy Éva Draskovics (II.) Jánossal kötött házassága révén itt öröklődött tovább. Hogy pontosan miként, azt sokszor még a kortársak, sőt, távolabbi rokonok sem tudták pontosan. Zrínyi György például (Miklós és Péter apja) egy levelében azt állítja, az „egész könyvtár” Draskovics György győri püspökhöz került.¹⁷ Ha viszont megvizsgáljuk az Istvánffy-verseket tartalmazó kötetet, abban érdekes, latin, horvát és magyar nyelvű, részint gazdasági, részint családi jellegű bejegyzéseket találunk, itt-ott elszórva, a 79. lap verzóján pedig napló jelleggel, 1645-ből és 1646-ból.¹⁸ Közülük rögtön a második nagyon jó támpontot

14 *Ivan Kukuljević Sakcinski*: Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živiši u prvoj polovini XVII. vieka. Zagreb 1869. 40., 235. Vö. még 97. lj.

15 *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XIII. Pest 1858. III. 390.; az eltérések, módosítások forrása: *Franciscus Ladanji*: Fructus honoris in arbore Illyrico Hungarica domus Draskovithianae (1675). Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica. R 3572. passim.; *Bartol Zmajić*: Postanak i razvitak roda Drašković. Kaj 5. (1972) 53–59.

16 A könyvtár egy részét a zágrábi jezsuiták kapták meg, de jelentős anyag (főként a világi tárgyú „szépirodalom” és történeti irodalom) oszlott meg Istvánffy három leánya között is. *Berlász J.*: Istvánffy i. m. 230–232.

17 Hrvatski državni arhiv Obitelj Drašković. Fond 711. kut. 23. (Archivum maius. Fasc. 30.). Nr. 35. Hivatkozik rá *Iva Mandušić*: Ugarski povjesničar Nikola (Miklós) Istvánffy (1538–1615) i njegovo djelo *Historiarum de rebus Ungaricis* u hrvatskoj historiografiji. *Croatia Christian Periodica* 64. (2009) 39.

18 A bejegyzések elemzésének fontosságára felhívta a figyelmet *Kovács S. I.*: A lírikus Zrínyi i. m. 384., 386. Szerzőjüknek eddig Draskovics (IV.) Jánost vélte a szakirodalom. Vö. *Csapodi Cs.*: A „Magyar codexek” i. m. 37.

ad a tulajdonos azonosításához: „Redii ex Klenovnik ad S. Marcum 9. Februarij Anno 1646. quo iveram anno praecedenti, 16. Septembris”:¹⁹ azaz a kézirat birtoklója „S. Marcus”-ra tért vissza (haza) 1646. február 9-én. Hogy melyik Draskovics lakott itt, az alsó-stájerországi Szent Márkon, illetőleg Markócon, amely ma Markovci néven Szlovéniához tartozik, és a Drávából formálódó tó alsó csücskében, Ptujjal (Pettauval) átellenben fekszik, az kiderül a Draskovicsok báni ágán 1624-ben zajlott vagyonmegosztás irataiból. A testvérek közül Markócot I. Miklós kapta meg,²⁰ s föltehető, hogy az Istvánffy-könyvtár maradékán is ekkor osztottak meg főpap testvérükkel, György püspökkel.

A nagyapa, Istvánffy Miklós verseinek kézírata úgy látszik, éppen Miklóshoz került. Ez akár szerencsés véletlennek is tekinthető, hiszen I. Miklós gróf szinte kizárólag tudós szenvedélyének, az éremgyűjtésnek élt, volt érzéke a régiségek, s így nyilván a kéziratok iránt is. Tanulmányait a gráci jezsuita kollégium után a burgundiai Dole egyetemén folytatta, majd az anyja által sürgetett házasságot halogatandó beutazta egész Európát, a magyar, a latin és a horvát mellett törökül, franciául, olaszul, csehül és németül is kitűnően tudott. Szakvéleményére az antikvitást illető kérdésekben maga az uralkodó is kíváncsi volt. A diáriumiírás már jóval korábban szokásává vált, mint a negyvenes–ötvenes évek.²¹ Egy 1630-as nyomtatott kalendárium üres lapjaira egész éven keresztül vezette utazásainak és érmevásárlásainak pontos adatait.²² Az Istvánffy-kéziratban található bejegyzéseiből az valószínűsíthető, hogy a kötet különösen kedves lehetett számára, folyton a keze ügyében tartotta. A gyermektelen agglégény Miklós gróf sokat foglalkozott unokaöccse, János nevelésével, akit csak „Janko” néven emleget a kézirat²³ – vagyis Draskovics (IV.) János nem szerzője (mint a kódexet példás alaposággal leíró Csapodi Csaba vélte),²⁴ hanem szereplője a kötetnek.

Miklós gróf a szélesebb famíliából különösen jó kapcsolatokat ápolt unoka-íjével, Gáspárral;²⁵ birtokaik szomszédosak voltak (Markóc negyven kilométerre esik Gáspár gróf székhelyétől, Luthenbergtől, a mai szlovén Ljutomertől), és a közös érdeklődés is közelebb hozta őket: Gáspár gróf szintén numizmatikai gyűjtőszendevélyéről volt ismert. Megesett, hogy az uralkodó kölcsönfelhajtó emberének érkezésére figyelmeztette egyik a másikat, vagy politikai és katonai hírekről számoltak be egymásnak – a leggyakoribb téma azonban az érmékről szóló eszmecsere volt a szép magyarsággal írott levelekben.²⁶

19 „Visszajöttem Markócra Klenovnikból, ahova az előző év szeptember 16-án mentem.”

20 *Ivan Kukuljević Sakcinski*: Glasoviti hrvati prošlih vjekova. Niz životopisa. Zagreb 1869. 175.

21 Draskovics (I.) Miklós életrajzát, a fenti adatokkal l. *Ladanji, F.*: Fructus i. m. 42r–44v.

22 Kiadta: *Ivan Bojničić-Kninski*: Hrvatski starinar u XVII. vieku. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 2. (1880) 77–79.

23 „[...] dixit Jankus, dabi znal kaj mislite V. G.”; „Janko ivit Varasdinum”; „Finitur hodie annus secundus Jankonis”, stb. – MTAKK K 53/II. 79v.

24 *Csapodi Cs.*: A „Magyar codexek” i. m. 37.

25 III. Gáspár életrajza. In: *Ladanji, F.*: Fructus i. m. 53r–56r.

26 L. *Odescalchi Artúr*: Két főrangú magyar érmész a XVII-ik században. Századok 7. (1873) 578–581.; *Szerémi [Odescalchi Artúr]*: A Draskovichok trakostyáni levéltárából. Történelmi Tár 40. (1893) 452.

Tovább vallatva a kéziratot, az is érthetővé válik, Miklós gróf miért éppen 1645. szeptember 16-án érkezett unokatestvéréhez, Gáspár grófhoz a zagorjei Klenovnik várába: azért, mert a következő napon, szeptember 17-én ott tartották a horvát bán Draskovics János lányának, Borbálának a lakodalmát Erdődy Farkassal.²⁷ Klenovnik a több ágra szakadt széles Draskovics-rokonságnak afféle családi központja volt – közösen birtokolták II. János és I. Péter leszármazottai. III. János bánsága idején a horvát tartománygyűlés, a szábor is több ízben ülésezett itt.²⁸ 1644-ben különleges „mentőakció” keretében Klenovnikon adtak menedéket a Felső-Magyarországról Rákóczi György hadjárata miatt menekülni kényszerülő országbírónak, Homonnai Drugeth Jánosnak és családjának. A Draskovicsok biztosították a helyet, a fiatal Zrínyi Miklós pedig a vendégek ellátását.²⁹ Miklós gróf kéziratában a kis Draskovics „Jankó” mellett felbukkan az országbíró fia, Homonnai György is, akit ő is csak éppúgy „Gyurkónak” nevez,³⁰ mint mindenki ezekben az években (például Zrínyi Miklós is a *Szigeti veszedelem* kéziratot példányában).³¹

Draskovics Miklós tehát hosszan időzött Klenovnikon, ott töltötte még a karácsonyt és az újévet is. Augusztus közepén szintén ide, betegeskedő menyasszonya mellé érkezett Zrínyi Miklós is, és reménykedett annak közeli felgyógyulásában, hiszen a gyermekkori jóbarát Erdődy Farkas lakodalma után az ő menyegzőjük is közel volt már.³² Homonnai Drugeth János október 3-án írt Batthyányi Ádámnak, hogy küldené el „énekes gyermekét”, mert – mint mondja – „itt házasulandó személyek vannak”.³³ A lakodalmat október 8-ra tervezték, de megülését hatalmas családi botrány akadályozta meg. Draskovics János emberei megtudták, hogy a május végén kötött házassági szerződésben a könnyelmű (és folyton pénz-zavarral küszködő) após, Gáspár gróf, hozományként a család közösen birtokolt két uradalmát, Trakostyánt és Klenovnikot nagyvonalúan Zrínyi Miklósról íratva (és valószínűleg jelentős zálogösszeget fogadott el leendő vejétől). A bán emberei már a következő hétfőn, október 9-én beadták tiltakozásukat a zágrábi káptalan-

27 L. Keglevics Péter naplóját. In: *Ferdo Šišić: Dva ljetopisa XVII. vijeka*. Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 36. (1918) 385.

28 *Milan Kruhek*: Posjedi, gradovi i dvorci obitelji Drašković. Kaj 5. (1972) 86.

29 *Georgius Rattkay*: Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae. Viennae 1652. 241.; vö. *Ladanji, F.*: Fructus i. m. 55r. Zrínyi Miklós már korábban, 1639-ben megállapodott Draskovics Gáspárral Eusébia majdani feleségül vételéről (az erről tudósító forrást közölte *Jenei Ferenc*: A szerelmes Zrínyi. Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1964. 49.); az együttműködés logikusan következik a szorosra fónni szándékozott családi kapcsolatokból is.

30 „[...] discessit Giurko” (1646. febr. 19). MTAKK K 53/II. 79v.

31 *Kovács S. I.*: A lírikus Zrínyi i. m. 51–52.

32 L. Draskovics Miklós 1645. aug. 16-i levelének zárlatát Draskovics Gáspárhoz: „Az én régi jóakaró uramnak, Homonnay uramnak, Zrínyi Miklós urammal együtt ajánlom hív és köteles szolgálatomat. Igen örülök, hogy az kigyelmed szerelmes leánya könnyebben vagyon, Isten gyógyítsa meg!” – *Odescalchi A.*: Két főrangú i. m. 579.

33 Homonnai Drugeth János levelének részletét idézi *Takáts Sándor*: Zrínyi-levelek. In: *Uő*: Magyar küzdelmek. I–II. Bp. 1929. I. 132. Homonnainak ez, valamint a Takáts által a klenovniki időszakból idézett két másik, aug. 14-i (Zrínyi érkeztéről beszámoló) és szept. 10-i levele azóta elveszett a Batthyányi misszilis anyagból, csak innen ismerjük tartalmukat.

nál, a vendégsereg szétszéledt, a megismételt lakodalomra pedig csak a következő év februárjában került sor, immár nem a darázs-fészekké és *casus bellivé* vált Klenovnikon, hanem Gáspár gróf Ijutomeri birtoka mellett, a szintén Zrínyinek zálogosított Praunek (Branek) várában.³⁴ Nem véletlen, hogy Miklós gróf diáriumának következő bejegyzése éppen erre az eseményre vonatkozik: „11. Febr. 1646. In Praunek nuptiae Com. Nicolai a Zrinio, cum Eusebia filia Dni Gasparis Draskovith”.³⁵

A következő évek történetének eddig csak főbb elemei voltak ismertek: Draskovics Mária Eusébia négy év házasság után gyermektelenül halt meg, Zrínyi pedig a régi magyar irodalom első nyomtatott verseskötetével tisztelgett emléke előtt,³⁶ amelynek bukolikus lírai versfüzérében, felismerhető pásztori maszkok alatt, megidézte az udvarlás éveit és a klenovniki szép napokat. Ám miközben az *Adriai tengernek Syrenaia* bécsi kiadását készítette elő, már javában zajlott a kis híján polgárháborúba torkolló családi viszály volt apósával. Gáspár gróf ugyanis, ismét megszorulván, visszakövetelte az egykori hozománybirtokokat, s mikor Zrínyi vonakodott teljesíteni a kérést, erővel vette vissza őket. Zrínyi első felindulásában saját muraközi katonáival ágyúztatta ki volt apósa zsoldos katonáit Trakostyánból, s végül is csak az uralkodó nyomására egyezett ki vele.³⁷

Az Istvánffy-kézirat Miklós grófnál maradt Markócon, majd a tudós unokafivérek szinte egyszerre (1662 áprilisában és májusában) bekövetkezett halála után III. János fiai, IV. János és II. Miklós örökölték a széttagolódott ágak vagyont, az ingóságokkal együtt nyilván a könyveket, érmeket és kéziratokat is.³⁸ Az Istvánffy-versek a jelek szerint Jánosra származtak tovább – innen kezdve pedig már egyenes út vezet Janko Drašković gróf könyvtáráig,³⁹ majd az 1860-as ajándékozásig. A politika és a magánélet, házassági stratégiák, birtokügyek, szerelmek és családi viszályok ugyanezen bonyolult konstellációjában érdemes vizsgálni a másik kézirat sorsát is.

34 A részletes dokumentációt és az események rekonstrukcióját l. *Bene Sándor*: Constantinus és Victoria (Zrínyi Miklós első házasságának története) / Priča o prvom braku Nikole Zrinskoga. In: A magyar-horvát együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra. / Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara. Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura. Szerk./Ur. Fodor Pál – Sokcsevits Dénes – Jasna Turkalj – Lukács B. György. Bp. 2015. 604–615., 640–651. (Megjelenés alatt)

35 „1646. február 11. Zrínyi Miklós gróf úr lakodalmá Praunek Draskovics Gáspár úr leányával, Eusebiával”. –MTAKK K 53/II. 79v.

36 A *Syrena*-kötet ilyen értelmezéséről: *Kovács S. I.*: A lírikus Zrínyi i. m. 66.

37 *Széchy Károly*: Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664. I–V. Bp. 1896–1902. I. 307–314., 320–321. Vö. *Rattkay, G.*: Memoria i. m. 262–264.; valamint: *Szerémi [Odescalchi Artúr]*: Trakostyán vára a XVI-ik század végén és egy adat Zrínyi a költő életéhez. Századok 13. (1879: 7. sz.) 600–613.; *Emil Laszowsky*: Trakošćan. Prosvjeta 1895. 368–371.; *Šišić, F.*: Ljetopis i. m. 381. A megállapodás szövegét közli: *Szerémi [Odescalchi Artúr]*: Gr. Zrínyi Miklós egység-levele gr. Draskovich Gáspárral, 1651. Történelmi Tár 2. (1879) 598–600.

38 „Universa haereditate pretiosiorique suppellectile, signata pecunia et numismatibus antiquis inter comites Nicolaum et Joannem, ex fratre Joanne palatino nepotes virtute legum patriarum divisa.” – *Ladanji, F.*: Fructus i. m. 44v.

39 Analóg eset bemutatása, az OSZK Fol. Lat. 3606/I–III. kéziratkötetei kapcsán: *Berlász J.*: Istvánffy Miklós i. m. 230–231.

3. Constantinus és Victoria

A *Constantinus és Victoria* tipikus főúri esküvői darab volt, olyan, amilyenek Balassi Bálint a *Szép magyar comoediát* szánta: a szereplőkben felismerhetők a házasulandó felek, a bemutató pedig a lakodalom körüli udvari ünnepségek fénypontja volt – vagy lehetett volna. Ivan Kukuljević Sakcinski sarkos állításai szerint a darab szerzője Draskovics (IV.) János; megírásának időpontja 1662.; mintája (illetve számára ismeretlen forrása) valamely itáliai reneszánsz komédia lehetett; esztétikailag csekély értékkel bír; a művet az átdolgozás szerzője többeknek dedikálja (az ajánlások címzettjei: Zrínyi Miklós, Batthyány Pál, Batthyány Kristóf, és Erdődy György).⁴⁰

Ezek közül az első állítás azonnal cáfolható: a kötet második előzéklapján ugyan tényleg olvasható Draskovics János magyar nyelvű levélfogalmazványa, 1662. december 21-ről, egy bizonyos „gróf úrnak”, akit „testvérének” („frater mihi observandissime”) szólít – ám a Constantinus-dráma kéziratának végén jóval korábbi dátum szerepel: „Anno 1648. die 10. Junij. A. L. mppria”.⁴¹ A magyar szakirodalom ezt a hibát a kritikai igényű kiadásban akként javította, hogy egész kis történetet kerekített a dátumok és az „ajánlások” köré: „Draskovich János, az ajánló, feltehetőleg Csáktornyára, az ott egybegyűlt társaságnak küldte a drámát [...] karácsonyi-újévi ajándékként [...] Klenovnikból Zrínyinek és más uraknak”. A kiadók egyúttal meg is emelték a komédia esztétikai értékét: a szerző szerintük „nagyműveltségű, kitűnő író volt”, a mű pedig „a XVII. század első felének kiemelkedő alkotása”.⁴²

Az irodalomtörténetesi fantázia csapongásának Csapodi Csaba filológiai vizsgálata szegte szárnyát, aki megállapította: a kéziratban található nevek és címek valójában levélírássra szolgáló címzésminták.⁴³ Részint a még feltehetően Miklós gróftól származó címzéseket,⁴⁴ részint a fiatal Draskovics (IV.) János 1662. december 21-én keltezett újévi üdvözlő leveleinek címzettlistáját nézték a kutatók „körajánlásnak”. (Egy levél teljes szövegében, egy pedig töredékesen is olvasható,

40 Kukuljević Sakcinski, I.: Književnici i. m. 318. A következtetést az újabb horvát szakirodalom is átvette. I. Mladen Švab: Drašković, Ivan IV. In: Hrvatski biografski leksikon. Eds. Trpimir Macan – Nikica Kolumbić. I–VIII. Zagreb 1993. III. 583.

41 MTAKK K 53/I. f 81v.

42 RMDE II. i. m. 18o.

43 „Latin nyelvű címzésminták. (Utólagos bejegyzések két különböző kéztől. Nem valószínű, hogy kapcsolatban lennének a drámával.)” – Csapodi Cs.: A „Magyar codexek” i. m. 34.

44 Ilyen a Zrínyi Miklósnak szóló első címzés (a kettő közül), valamint az Erdődy Györgynek szóló (Miklós gróf a rá jellemző familiaritással szólíthatta „szerelmes fiának” felesége unokafivérért). A dráma legfelkészültebb kutatója, Ludányi Mária szerint ez volna a „valódi” dedikáció, mégpedig a darab másolatát megrendelő Thurzó Borbálától. (L. Ludányi Mária: Constantinusnak és Victoriának egymashoz való igaz szerelmükről írott Comoedia. A magyar udvari dráma keletkezése. Kandidátusi értekezés. Eger 1990. MTAKK D 14.693. 20–21.) Véleményem szerint a „szerelmes fiam” kifejezés önmagában ezt nem bizonyítja, a sok címzés között az Erdődy Györgynek szóló nem foglal el kiemelt helyet a kéziratban, ráadásul a másolat keletkezésének idején, 1648 nyarán halálos beteg férjét Óváron ápoló nádorasszonyról nehezen képzelem el, hogy éppen az előző házasságából származó gyermeke számára másoltatott szerelmi komédiát.

előbbi a Draskovics [II.] Miklóshoz, János testvéréhez, utóbbi pedig ifjabb Csáky Istvánhoz íródott – az eredetieket a címzettek nyilván meg is kapták.) A legteljesebb titulufelsorolást hozó dedikáció Zrínyi Miklóshoz szól, de a lista címzettjeinek többsége szintén kapcsolatba hozható a hatvanas évek elején pályáját kezdő, Zrínyi Miklós környezetében mozgó, érte Esterházy Pálhoz hasonlóan rajongó, a török elleni harcokban szerepet vállaló fiatal Draskovics János gróffal.⁴⁵

A *Constantinus és Victoriáról* az első publikáció óta tekintélyes szakirodalom született, amely azonban főként filológiai és stílustörténeti problémákkal foglalkozott, megállapítva, hogy az ismeretlen szerző Balassit imitálta, a valószínűsítve, hogy a komédia forrásvidékét a későantik görög regényirodalomban, mindenekelőtt Héliodórosz *Etiópiai történetében* érdemes keresni.⁴⁶ A keletkezés kontextusával kapcsolatban legfeljebb sejtések fogalmazódtak meg.⁴⁷ Közülük a leginvenciózusabb R. Várkonyi Ágnes felvetése volt: „Elsődleges forrásokkal ugyan nem tudom bizonyítani, mégis nehéz szabadulni az évek óta foglalkoztató gondolattól: Constantinusban mintha a fiatal Zrínyi alakja öltött volna testet [...] Szerencsés kezű kutató talán Zrínyi és Draskovich Euzébia 1646. február 11-én megrendezett lakodalmával is összefüggésbe hozhatja majd a komédiát [...]”⁴⁸

45 Még Erdődy Erzsébet is, aki a bejegyzés szerint „nekem kedves szerelmes asszonyom anyám”. Vagy Erdődy Kristóf és Thurzó Borbála lányáról, Keglevics Ferencnééről van szó (I. Šišić, F.: Ljetopis i. m. 374.), aki I. Miklóst élete végén, utolsó betegségében odaadón ápolta, vagy pedig az idősebb Erdődy Erzsébetről, Tamás bán lányáról, akitől Miklós amint csak – anyja halála után – tehetne, rögtön el is vált (I. Ladanji, F.: Fructus i. m. 44v). A Miklós gróffhoz atyjaként kötődő IV. János mindkettőt szólíthatta tiszteletből *egyszerre, egy levélen belül* „kisasszonynak” és „szerelmes asszonyom anyámnak”. Annyi bizonyos, hogy az újévi üdvözletek dátuma azt az évet (1662) jelzi, amikor Miklós halála után Draskovics János birtokába került a kötet.

46 *Ludányi Mária*: Petrarca szonettjei egy XVII. század eleji magyar drámában. Irodalomtörténeti Közlemények 78. (1974) 338–342.; *Uő*: Balassi Szép magyar komédiájának közvetlen hatása a hazai udvari dráma fejlődésére. Irodalomtörténeti Közlemények 80. (1976) 676–681.; *Uő*: A szerelem-kép alakulása a XVI. század végi és XVII. század eleji magyar irodalomban. Irodalomtörténeti Közlemények 83. (1979) 359–370.; *Uő*: A Leucippe és Clitophon széphistória keletkezéséről. Irodalomtörténeti Közlemények 85. (1981) 44–50., valamint a szerző ímént (44. l.) hivatkozott, publikálatlan kandidátusi disszertációja, ahol a Héliodórosz-követés mellett érvel: *Uő*: A magyar udvari dráma i. m. 98–116. L. továbbá *Latzkovits Miklós*: A 16. századi magyar dráma. In: A magyar irodalom története. I. A kezdetektől 1800-ig. Szerk. Jankovits László – Orlovsky Géza. Bp. 2007. 264.; *Köszeghy Péter*: Balassi Bálint: magyar Amphion. Bp. 2014. 391–393.; *Amedeo Di Francesco*: I petrarchismi di una commedia ungaro-croata del XVII. secolo. In: Petrarca i petrarchizam u hrvatskoj književnosti. Eds. Bratislav Lučin – Mirko Tomašević. Split 2006. 143–153.

47 *Ludányi M.*: Balassi Szép magyar komédiájának i. m. 679. A Thurzó udvart feltételezi keletkezési helyként. Disszertációjában hosszabban is kifejti, hogy az általa is kulcsdrámának tartott mű háttérében a Révay Ferencet botrányos körülmények között (a férj méltatlan viselkedése miatt is) elhagyó, és Bakith Péterhez szegődő Forgách Zsuzsanna története áll, amelyet talán a színjátszó hagyományokkal egyébként is kapcsolatba hozható Thurzó-udvarban dolgoztak fel dramatikusan formában, és Thurzó Borbála második házassága révén kerülhetett a kézirat a Draskovicsok környezetébe. A felvetésnek azonban sok egyéb mellett az is ellentmond, hogy a Constantinus-darabban megörökített szüzességpróba (melyet ő azzal hoz összefüggésbe, hogy 1611 márciusában 100 nemes igazolta aláírásával, hogy Forgách Zsuzsa és Bakith Péter együttélésük alatt sem háltak együtt, l. *Uő*: A magyar udvari dráma i. m. 49.) topikus irodalmi elem, amely közvetlenül a dráma forrásából származik (vö. 60–61. l.).

48 *R. Várkonyi Ágnes*: Lira és politika Zrínyi életművében. Irodalomtörténeti Közlemények 90. (1986) 682. (Újra közölve: *Uő*: Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok. Bp. 2010. 71.) E feltevés nyomán láttam magam is munkához, és kezdtem kutatni Zrínyi Miklós első házasságának iratanyagát. A témáról szóló ta-

Azt hiszem, a Zrínyi Miklós első házasságának történetéről a közelmúltban feltárt új források erősítik ezt a feltevést. Hogy pontosan miként, annak bemutatásához elkerülhetetlen röviden ismertetni a meglehetősen terjedelmes darab tartalmát. Thesszália királyi udvarában nevelkedik Victoria, a dúsgazdag Antigonus király és Hecuba királyné egyetlen leánya. Az udvar állandó vendége a szerényebb vagyonú, de tisztességes nemzetségből való és jeles erényekkel ékes etrusiai ifjú, Constantinus. Párosuk mellett egy másik pár is jelen van az udvarban: a főhős barátja, Achates, és a főhősnő bizalmasa, egyszersmind rokona, Leonóra. A klaszszikus tagolású (öt felvonásra osztott) komédia kezdetén Achates és Leonóra már szerelmesek egymásba; míg Constantinus szerelmének hírére Leonóra viszi meg a vonakodó, szüzességét minden áron őrizni akaró Victoriának. Az eleinte ellenkező királyné végül varázsigére (Leonóra felfoháskodik Cupidóhoz) szintén beleszeret Constantinusba. Az egyelőre titkos idillt a mauritániai herceg, Marcus érdeklődése zavarja meg: leánykérő küldöttségét a szülők kedvezően fogadják, és Victoria is csak színlelt betegségre hivatkozva tudja késleltetni az eljegyzést. A fiatalok hamarosan veszélyes lépésre vállalkoznak: megszöknek egy ismerős hajóskapitány segítségével, és abban bíznak, hogy közben Achates meggyőzi a szülői párt egybekelésük támogatásáról. Constantinus hamarosan vissza is utazik megtudakolni az eredményt; Victoriát Icarus szigetén hagyja. A küldetés sikeres, a szülőket megtörte a várakozás, a bizonytalanság, és meggyőzték egymást Constantinus kiválóságáról, ám a főhős visszafelé utaztában hajótörést szenved, s nem tudja, hogy a víz éppen Icaruson veti partra – a hiába várakozó Victoria pedig kis híján öngyilkosságot követ el elkeseredésében; így ismét Cupidónak kell *ex machina* közbelépnie, és egymáshoz vezérelnie a párt. Ettől kezdve már csak néhány tréfás közjáték-jelenet odázhatja el a boldog szerelmesek hazatérését és a menyegzőt, amelynek egyetlen feltétele a Victoria anyja, Hecuba királyné által megkövetelt szüzességpróba – Victoria ártatlansága természetesen fényes bizonyosságot nyer, midőn „nagy pompával Diana templomában illendő fejedelmi asszony módon vitetvén, az arany kép előtt nagyobb bizonyosságért állatik, és az egész országbéli fő népek láttára megpróbáltatik”⁴⁹

Ha jól meggondoljuk, a *Constantinus és Victoria* az 1645 őszi kontextusba, Zrínyi első, meghíúsult lakodalmának koordinátáiba maradéktalanul beleillik. Gazdag szülők, egyetlen, féltett, nehezen adott leány; a kezdeti elutasítás legyőzése, a szenvedélyes és kitartó szerelem Constantinus és Victoria között; idegen, nagy hatalmú kérő felbukkanása; Victoria színlelt betegsége, az idegen országba szökés

nulmányom kézirata (Constantinus és Victoria i. m., l. 34. lj.) az utolsó volt azok között, amelyeket az évek során R. Várkonyi Ágnes szívességből, előzetes lektorálásként elolvasott; 2014. szeptember 21-i levelében biztatott a folytatásra: „Érdemes lenne a szöveggel [ti. a *Constantinus és Victoriával*] együtt külön kiadni, kicsit kibővíve a kísérő tanulmányt.” Noha e javaslat megvalósításától még messze vagyok, jelen írásommal a Tanárú által megjelölt irányban folytatom a munkát.

49 Vö. RMDE II. i. m. 176. Az idézetek forrása a továbbiakban a modern ortográfiával átirított változat: Constantinusnak és Victoriának egymáshoz való igaz szerelmekről írott comoedia (1648). In: Magyar drámaírók. 16–18. század. Kiad. Nagy Péter. (Magyar Remekírók) Bp. 1981. 367–461., itt: 461.

terve; a szülők meggyőzése az állhatatos szerelem értékéről, a hosszú udvarlás és a boldog beteljesülés – mind-mind a Zrínyi és Draskovics Mária Eusébia közötti kapcsolatnak, a családi viszonylatoknak megemelt, a valóságot szépítő, ám mégis felismerhető ábrázolása. Jól érzékelhető, hogy a darabban éppúgy mint a darabon kívül, a konfliktust a szülői pár folyton hangsúlyozott „temetetlen sok kincse” okozza. Ugyanebbe az irányba mutat, hogy a darab cselekménye tulajdonképpen kettős esküvő ünneplésének szándékára utal, hiszen az ötödik felvonás végén nemcsak a két címszereplő, hanem a másik páros, Achates („Constaninusnak jóakaró, meghitt társa”) és Leonóra („a hercegnek maga udvarában felnevelkedett atyjafia”, vagyis Victoria rokona) is egybekelnek. Emlékezzünk csak az 1645. szeptember 17-i klenovniki lakodalomra: a vőlegény Erdődy Farkas (Zrínyi gyermekkori barátja, fegyvertársa), a menyasszony Draskovics Borbála (Gáspár gróf „atyjafia”, Eusébia unokahúga) volt! Nem kell hozzá nagy találékonyság, hogy a darab szerepeit kiosszuk a klenovniki udvar körül mozgó valós szereplők között. Constantinus: maga Zrínyi Miklós, Victoria: Draskovics Mária Eusébia. Achates és Leonóra: Erdődy Farkas és Draskovics Borbála; az egyetlen leányukért reszkető hercegi párban könnyen felismerhető Draskovics Gáspár (Antigonus) és felesége, Eibesfeld Éva Anna Veronika (Hecuba) karaktere; a veszélyes távoli vetélytárs, Marcellus herceg (Frangepán György, Eusébia korábbi kérője, akivel felbontották az eljegyzést) pedig csak követei révén teszi tiszteletét. Pusztán a hetvenkedő vitéz és parazita szolgája, Ajax és Gastrodes származtak ide a terentiusi ihletésű komédiák közhelytárából.

Lapozzuk most fel utoljára Draskovics Miklós diáriumát. A már idézett, 1645 őszére visszautaló februári bejegyzés előtt olvassuk: „Tragoedia duplex Vespertina et matutina 6. Octobris die Veneris.”⁵⁰ Vagyis: 1645. október 6-án pénteken két részes színelőadást látott Miklós gróf Klenovnikon. Feltevésem szerint a két részes színdarab nem lehetett más, mint a *Constantinusnak és Victoriának egymáshoz való igaz szerelmekről írott comoedia*. Ennek imént ismertetett, öt felvonásra tagolt cselekménye határozottan két részre osztható: az első háromra és az utolsó kettőre. Az előbbi rész tárgyalja a két főhős egymásba szeretését, majd a Marcellus leánykérése folytán következő konfliktust, amely a fiatalok menekülésével zárul, a második pedig az egymásra találás bonyodalmain, és a szerencsés visszatérést. Dramaturgiailag határozott jelzés a két részes szerkezetre, hogy az első és a negyedik felvonás egyaránt a Jupiterhez szóló hosszú ima-monológgal indul (előbbit a főszereplő, Constantinus, utóbbit a leánya elvesztésétől megtört anya, Hecuba királyné mondja el). A „tragédia” megnevezés ennek nem mond ellent: a korban általánosan használatos volt a vegyes fajú, komédia és tragédia elemeit ötvöző melodrámára is – például a dubrovnikai költő Ivan Gundulić

50 MTAKK K 53/II. f 79v. A bejegyzés már Kovács Sándor Ivánnak is feltűnt: Kovács S. I.: A lírikus Zrínyi i. m. 384. Ludányi Mária azért gondolt főúri szórakozás helyett iskolai színjátékra a bejegyzés kapcsán, mert szerinte „a Draskovics családban 1645 októberében nem volt jelentősebb, ünnepre alkalmas adó esemény, esküvő”. (A magyar nyelvű udvari dráma, i. m. 17.) Mint az újabban feltárt levéltári anyag bizonyítja, ebben tévedett.

Ariadnéja is a „tragédia” alcímet viseli az 1633-as kiadás címlapján, holott a darab valójában vidáman végződő, házasságot ünneplő komédiába fordul.⁵¹ A fentebb említett botrány talán éppen a bemutató után, vagy a következő napon tört ki – eddig sikerült titokban tartani a még májusban megkötött házassági szerződést.⁵²

A körülmények mérlegelése magyarázatot ad arra a zavarba ejtő kérdésre, hogy ha a darab „kulcsdráma”, vagyis ha valóban megtörtént események és valós szereplők állnak a történet mögött, vajon miért nem vállalt Zrínyi Miklós semmilyen kapcsolatot a későbbiekben a szöveggel? (Kézirata nem maradt fenn a Zrínyikönyvtárban, maga nem támogatta kiadását.) Az esküvőt követő években Zrínyi nem kívánhatta tovább provokálni a befolyásos Draskovics-rokonságot. Korántsem véletlen, hogy éppen 1648 nyarán készült el a kézirat letisztázott másolata, amikor Draskovics János nádor súlyos beteg volt: a kiadásra csakis ekkor, a három évvel korábbi események legfőbb sértettjének várható halála után lehetett gondolni. Ám ha volt is ilyen terv, az Eusébia tragikus elhunytával aktualitását veszítette: 1650–1651-ben nem a nászt ünneplő komédia, hanem a kedves halálát sirató versek megjelentetése volt időszerű. Újabb, Löbl Mária Zsófiával kötött házassága (1652) után pedig végképp nem lett volna illő az első házasságot ünneplő színdarab kiadása. A kéziratot sejtésem szerint a gyűjtésre „szakosodott” unokafivérek valamelyike, Miklós vagy Gáspár gróf vehette magához, s a kötet ezután már az Istvánffy-versek kéziratával együtt folytatta útját, egészen az 1860-as ajándékozásig.

Az eddig mondottak persze implikálnak egy sejtést vagy inkább elhallgatott állítást, ami már tovább is megy R. Várkonyi Ágnes felvetésénél, nevezetesen: a főhős, Constantinus és a fiatal Zrínyi közötti hasonlóság oka, hogy a darabot maga Zrínyi írta, a Klenovnikon menyasszonya felgyógyulására való várakozással töltött hónapok alatt, 1645-ben. Erről a lehetőségről egyelőre annyit mondhatok: nem kizárható, de nem is bizonyítható teljes egyértelműséggel. Elképzelhető az is, hogy egy korábbi komédia-kísérlet, vagy akár elbeszélő szöveg kínálta magát az alkalomhoz igazított átdolgozásra. De akár Zrínyi maga írta a darabot, akár csak átszabta, a *Constantinus és Victoria* mindenképpen a Draskovicsok környezetében keletkezett, és – hasonlóan fontos megállapítani – nagy írónak önálló invencióról tanúskodó munkája. Ilyesmit akkor lehet kijelenteni, ha egy műnek ismerjük a mintáját vagy a forrását, tudjuk mihez mérni az alkotói autonómia fokát. Ez a pillanat elérkezett, a *Constantinus és Victoria* legfontosabb forrása megnevezhető: a magyar darab Eumathiosz Makrebolitész 12. századi

51 Ariadna. Tragedia gosp. *Giva Frana Gundulichia* vlastelina Dubrovackoga. Ragusa 1633. Vö. *Slobodan Prosperov Novak: Povijest hrvatske književnosti*. I–III. Zagreb 1996–1999. III. 1999. 230–235.

52 Draskovics Miklós „tragoedia duplex” kifejezését érthetjük persze metaforikusan is: a komédia előadását valóban tragédia (a lakodalom meghiúsulása és a botrány) kísérte.

bizánci író *Hüszminiasz és Hüszminé szerelméről* című regényének dramatizált átdolgozása.⁵³

Eumathiosz munkája tipikus terméke az úgynevezett „komnénoszi reneszánsz”, a Komnénosz-dinasztia (1081–1180) idején virágzó⁵⁴ bizánci irodalmi kultúrának: filozófiai és teológiai utalások erdejében járó, az antik és a keresztény szerelemideált összekapcsoló allegorikus elbeszélés Erósz hatalmáról.⁵⁵ Fő tematikai motívuma az álom és a valóság egymásra tett hatása, az előjelek többértelműsége; a képzelte és valós világ éppúgy egymásba ér benne, mint a szerző saját szövege és a finom irodalmi allúziók sokaságával megidézett antik görög regénykorpusz, mindenekelőtt Akhilleosz Tatiosz *Leukippé és Kleitophónja*.⁵⁶ A cselekmény számos eleme csakis ebben az intertextuális dialógusban nyer teljes jelentést. A történetet a főszereplő egyes szám első személyű elbeszéléséből ismerjük meg. Hüszminiasz kísérője, Kratiszthenész társaságában követként érkezik Aulikomiszba, egy nagy vallási ünnepre. Az ott töltött három nap alatt beleszeret vendéglátóinak leányába, Hüszminébe. A szerelmet titokban tartják, a leány szüzességet fogad a házasságig – közben a szereplők (a szülők és a fiatalok) együtt utaznak vissza Hüszminiasz városába, Eurikomiszba. Itt tudják meg a szerelmesek, hogy Hüszminé szüleinél gazdag kérő jelentkezett a leány kezéért. A szülők áldozatot mutatnak be a közelgő nász sikeréért, ám szerencsétlen előjelként egy nagy sas csap le az oltárra tett áldozati állatra, és elragadja azt. A résztvevők még a jel értelmezésén vitáznak, amikor Kratiszthenész segítségével a fiatalok hajóra szállnak és megszöknek. A hajó viharba kerül, és a kapitány csak Hüszminé feláldozásával tudja lecsillapítani a hullámokat – a tengerbe vetett leányt egy delfin veszi a hátára és menti meg, de erről szerelmese mit sem tud. Nem szűnő keserves panaszát a hajó utasai nem szenvedhetik, partra teszik egy lakatlan vidéken. A pár mindkét tagja fogságba kerül, majd rabszolgának adják el őket, és egy újabb városban, ismét csak egy vallási ünnep során találkoznak, ahol testvéreknek adják ki magukat, így nyervén időt a Hüszminiaszt ostromló Rhodopé (Hüszminé gazdasszonya) tolatkodó szerelmének elhárításához. Nem sokkal később, Apollón oltáránál feltűnnek mindkettőjük szülei, akik elveszett gyermekeikért keseregnek. A kölcsönös felismerés után a főhősöket kiváltják a rabszolgaságból, majd

53 A szerzőt sokáig Eusztahiosz Makrembolitésznek ismerték; Eumathiosz későbbi bizánci eparkhosszal való azonosításának irodalmát összefoglalóan ismerteti *Ingela Nilsson: Erotic Pathos, Rhetorical Pleasure. Narrative Technique and Mimesis in Eumathios Makrembolites' Hysmine and Hysminias*. Uppsala 2001. 15–19.; következtetése szerint a regényt a szerző még ifjú hivatalnok korában, 1130. és 1135. között írhatta, uo. 18. Modern kritikai kiadása: *Eustathius Macrembolites: De Hysmines et Hysminiae amoribus libri XI*. Ed. Miroslav Marcovich (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana.) München–Leipzig 2001.

54 A kultúrtörténeti háttérről összefoglalóan l. *Roderick Beaton: The Medieval Greek Romance*. London 1996. 9–21.

55 Erről az értelmezésről l. *Margaret Alexiou: After Antiquity. Greek Language, Myth, and Metaphor*. Ithaca, New York 2002. 111–127.

56 *Nilsson, A.: Erotic Pathos* i. m. egész monográfiáját a két mű tüzetes összehasonlító elemzésének szenteli. Az alábbi tartalmi ismertetésnél részletesebb összefoglalás: uo. 291–293.

Hüszminé szüzességpróbán esik át Artemisz forrásánál; ártatlannak bizonyulván a fiatalok visszatérnek Aulikomiszba és boldogan összeházasodnak.

A cselekmény az antik görög kalandregények szerkezetét követi (szerelem – szökés – kalandok – vándorlás – új találkozás), szinte minden eleme topikusnak tekinthető; amiben újat nyújt, az a pszichologizálás, a szenvedély és a szerelem lélekre tett hatásának analízise, az érzelmek és az azokra utaló jósjelek, álombeli előjelek bizonytalanságának folytonos reflektálása. Tatiosznál – hogy csak egy példát említsek – szintén megjelenik az oltárra tett áldozatot elragadó sas, ám ott a jelenlévők (illetve a meghívott szakemberek) különösebb probléma nélkül fejtik meg a rossz előjelet, majd el is halasztják Kalligoné és Kleitophón esküvőjét (*Leukippé és Kleitophón* II, 12.). A bizánci regényben (*Hüszminiász és Hüszminé* VI, 10) nincs egyértelmű megfejtés, az előjel értelmezése nyitott kérdés, amelyet majd csak a cselekmény későbbi fordulatai igazolhatnak.⁵⁷ A *Constantinus és Victoria* cselekménye hasonlatosképpen egy álom értelmezése körül forog: csak hogy itt az „öreg sas” Victoria álmában jelenik meg, és őt magát ragadná el rózsás kertjéből, ha Constantinus nem mentené meg – ám ő meg „emberektől elhagyott puszta vadon erdőbe” viszi (II, 6.). Öngyilkossági kísérlete előtt Victoria még egyszer felidézi az álmot, és siratja, hogy helytelenül magyarázták meg egymásnak annak jelentését (V, 2.).⁵⁸ A példa jól mutatja, milyen autonómiafokkal használja fel a regényben adott motívumokat a komédia szerzője. Az egyes szám első személyű elbeszélés dramatizálása, a regény kanyargós cselekményének egyszerűsítése, átszerkesztése, a bizánci regényben megidézett időtlen hellénisztikus világ adaptálása a magyar udvari élet ismerős kereteihez nagy invenciót és kompozíciós készséget kívánt.

A húzások, tömörítések, az éles vágások⁵⁹ helyett egy olyan példát idéznék a két mű viszonyának szemléltetésére, ahol a szerző bővíti az Eumathiosznál talált leírást, az Artemisz forrásánál szokásos szüzességpróba lefolyásáról. Az Eumathiosz-regényben erről ennyit olvasunk:

„Iamque lapsa nocte cum super terram Et Phoebus albicassit et recentatur, somno excusso stratis omnes exsiliimus, finitaque celebritate inde solventes Artycomidem venimus, fonte Dianae arcuque Ismenes castitatem ut igne argentum probaturi. Iamque nos fonti proximis universa Daphnopolis accurrens cum Artycomide cingebat. Ego circa fontem arcumque lauro coronatam Ismenem inspicio, dum quis-

57 Az általam használt bilingvis kiadásban: Eusztathiu kath' Hüszminian kai Hüszminén drama / Eustathii de Ismeniae et Ismenes amoribus libri XI. Ed. vertit Gilbertus Gaulminus. Lutetiae Parisiorum 1617. 209–210., 211–212. Vö. *Achilleus Tatios*: Leukippé és Kleitophón története. Ford. Szepessy Tibor. Bp. 2014. 28. A két jelenet eltéréséről *Nilsson, A.*: Erotic Pathos i. m. 222–224.

58 Constantinusnak és Victoriának (47. lj.-ben id. kiad.) 404., 447.

59 Csak szemléltetésül egy példa: a VI. könyv elején (Eustathii de Ismeniae amoribus i. m. 199–208) zajló hosszú beszélgetést a két szerelmes között, miután megtudják a leány szüleinek szándékait a készülő nászról, a magyar dráma szerzője szuverén módon rövidíti le, és írja át Balassi nyelvére – az imitációt azzal is bonyolítja, hogy szerepet cseréltet a dialógus résztvevőivel: míg Eumathiosznál a fiú találja ki a szökés tervét, nála Victoria fejéből pattan ki a mentőötlet, hűen az egész komédia nőpárti szemléletéhez. (Constantinusnak és Victoriának III. 5. i. m. 416–420. Vö. RMDE II. 141–144.)

que deam precabundus et puellae misertus dubio de rei eventu animo pendens, ac de integra pudicitia diffidens, ne castitatem mentita redarguatur, pavet. Itaque defixis in arcum fontemque et coronam oculis, ubertim lachrymans diversis subinde cogitationibus oppugnabar, dum interim coronata, acclamante multitudine, Ismene, iamque fonti permissa, altum populi silentium nullumque murmur fuit; quievit tacitus arcus, leniterque silentibus undis virgo innatavit. Tota quae praesens aderat plebes ingenti prae gaudio saltans, salvam virginem laetabatur, signataeque illam pudicitiae altissima voce praedicabat.⁶⁰

A Constantinus-drámában Hecuba királynő jó előre és alaposan részletezi a próbát:

„Annak a Diana képire és tiszteletire öntetött arany képnek egy megvont kézij vagyon kezében, alatta, amely helyre helyeztetett, egy tekintetre gyönyörűséges forrás vagyon, melyben az ő csudái megláthatók. Azmely leányzó személynek szüzessége kétségben jutott, az megnevezett arany kép előtt ily móddal próbáltatik: Egy laurusból csináltatott koszorút adnak fejére, megmezítelenétt lábbal állatván a forrásnak öblibe. Hogyha szüz a leányzó, az aranykép megmozdulatlan veszteg áll, a víz pedig forrásátúl, a leányzónak benneállásáig megszűnik, és zavarodatlan, tisztán, tündöklő természetiben megmaradván. Eszébe sem vévén a leányzó, kézi segítség nélkül felemeltetik a vízszínre, kinek lábai annak utána bé nem eveznek az vízben. Ha ki pedig Diana gyalázatjával, Cupido és Venus szemtelen játékiban résztvévén, mindazáltal mégis álnokul, rusnya és tisztátalan voltát ékesíteni igyekeznék emberek előtt, és csak próbáltatná magát, annak soha még Diana is (mivelhogy szüzességnek istenasszonya) semmiképpen nem patrocínálhat, és nem is akar tulajdonsága és tisztai ellen oltalmazója lenni. Tisztátalanságban találtatván a magát próbáltató személy ellene búsulásból, mintha megindultnak láttatik az aranykép, megvont idegében vetett nyilával megsértésére igyekeztván a tisztátalan leányzónak, melynek rettentő indulatjátúl és tekintetítúl az leányzó megrémülvén, hátrább akarván előle állani, a koszorú megmozdulásában fejeérül az vízben leesik, kapván utána, soha meg nem foghatja. Annak példájára, azki egyszer elvesztette szüzességét, soha azt meg nem találhatja, és ekképpen mindenek előtt nyilvánvalóvá lészen az egyszer elvesztett tisztaságnak megkeresésére álnokul igyekező személynek minden titkos cselekedete, ki mely gyalázatos légyen, megítélheted, szerelmes uram, annyi szám nélkül való néző emberek előtt.”⁶¹

A dramatizált feldolgozás megőrzi a forrás tematikus centrumát, Erósz hatalmának, pontosabban hatalomgyakorlásának analízisét – ám a forrás allegorizáló,

60 Az idézetet azon a nyelven hozom, amelyen a Constantinus szerzője legvalószínűbben olvashatta (de a korabeli fordítások módszeres vizsgálata még a kutatás előtt áll). Eustathii de Ismeniae amoribus i. m. 435–436. A szöveghelyben megtalálható elemek – Artemisz forrása, a babérkoszorúval a vízbe lépő leány, az istenszobor íja és nyila, a vízen fennmaradó szüz – mutatják a legtöbb azonosságot a magyar dráma szabad és bővítő átdolgozásával. A jelenet egyébként a Leukippé és Kleitophón tisztaságpróbájának némi-képp átfomált adaptációja: *Tatios: Leukippé és Kleitophón* i. m. 125. Vö. *Achilles Tatius: The Adventures of Leucippe and Clitophon* (The Loeb Classical Library). Ed., transl. S[tephen] Gaselee. London–New York 1969. (VIII. 14–15.) 439–441.

61 Constantinusnak és Victoriának (V. 6.) i. m. 456–457. Vö. RMDE II. 172–173.

a természeti és emberi világban fellelhető rejtett összhangot kereső eljárása helyett morálfilozófiai kulcsot kínál a szerelem titkának megfejtéséhez: ez a kulcs az Állhatatosság erénye. A jelen tanulmány kereteit szétfeszítené annak részletes vizsgálata, milyen motívumok utalhatnak Zrínyi Miklós esetleges szerzőségére. Említhetném különösen erős hajlamát a forrásban és a Constantinus-drámában is oly nagy szerepet játszó álmok hüvelyezésére,⁶² a *Szigeti veszedelemben* és a *Vitéz hadnagyban* egyaránt feltűnő, a törökök áldozatát megzavaró „öreg sas” motívumát,⁶³ a Syrena-kötet lírai ciklusának egyik fő szálát alkotó gondolatot a Plutóhoz és Proserpinához leszálló lírai elbeszélőről, aki Eurydicét siratva mondja (*Orpheus*, I, 24.): „Poklokban vagyok, hát nem kell odamennem” – s mintha csak Constantinus panaszát visszhangozná a drámából: „Így is Plutó országában lévén...” (III, 5).⁶⁴ Mindezeknél azonban elgondolkodtatóbb a Constantinus-komédia szerzőjének Balassihoz való viszonya. Nem pusztán arról van szó, hogy a *Szép magyar komédiával* való versengés egyértelmű szándéka szülte a hasonló célra, lakodalom ünneplésére szánt darabot, amint azt több kifejezés, illetve cselekményelem átvétele is mutatja. A legfontosabb közülük talán a sikertelen öngyilkossági kísérlet leírása: amint a bizánci regény egyes momentumait is fordított szereposztásban követi a szerző, úgy itt Constantinussal akadályoztatja meg Victoria öngyilkosságát,⁶⁵ míg Balassinál Júlia éri tetten az erre készülő *Credulust*. Sokkal lényegesebb ennél a Constantinus-darab ideológiai iránya: az újsztoikus filozófia kulcskategóriája, a Justus Lipsius által a figyelem középpontjába állított Állhatatosság körül forog az egész cselekmény, a darab kezdetén konvencionális petrarkista közhelyekben szenvedő, Leone Ebreót idéző főhős a megpróbáltatások végén csakis az Állhatatosságnak köszönhetően nyeri el szerelmese kezét – *Constantinus és Victoria* helyett akár *Constantiae victoria*, az „Állhatatosság diadala” is lehetne a komédia címe. Nehéz itt nem gondolni a negyvenes években mind eposzban, mind prózában a sztoicizmus heroikus regisztereit kutató Zrínyire, aki Rimay után a legautentikusabban kezeli (intertextuális játék és ideológiai felülírás tekintetében is) a Balassi-hagyományt.⁶⁶ Eumathiosz regényének kiválasztása nem lehet véletlen: a *Hüszminiász és Hüszminé* imitációs stratégiák tekintetében úgy viszonylik Tatiosz (s részben Héliodórosz) regényeihez, mint a *Constantinus és Victoria* a *Szép magyar komédiához*.

62 Főként a *Vitéz hadnagy* 16. és 85. aforizmusaira gondolok; l. róluk újabban *Bene Sándor*: Zrínyi álmai. In: *Amicitia. Tanulmányok Tüskés Gábor 60. születésnapjára*. Főszerk. Lengyel Réka. Bp. 2015. 140–162

63 *Szigeti veszedelem* IV. 69–71.; *Vitéz hadnagy* 85. af.

64 Zrínyinél a Plutó – Proserpina motívum végigfut a lírai verseken; a Constantinus-komédiában a fent idézett helyen túl (Constantinusnak és Victoriának i. m. 417.; vö. RMDE II. 142.) korábban és később is (I. 3. In: uo. 382–383.; vö. RMDE II. 117.; V. 3. In: uo. 448–449.; vö. RMDE II. 166.) előfordul.

65 A fordított szereposztásról vö. 59. lj. A tudatos rájátszásra utal a szándékoltan parodisztikus szcenírozás is: Constantinus majdnem átalussza kedvese öngyilkosságát, Cupido alig tudja felébreszteni a jóízű álomból, l. V. 3. (Constantinusnak és Victoriának i. m. 447–449.; vö. RMDE II. 165–167.)

66 Zrínyi sztoicizmusáról l. *Bene Sándor*: Adriai tengernek Syrenaia Groff Zrínyi Miklós – a kötetkompozíció. *Irodalmi Magazin* 2. (2014: 4. sz.) 47–50.; Balassi-követéséről *Uő*: Júlia – avagy az „első vers” legendája. Uo. 55–58.

„Elsődleges forrás” persze, R. Várkonyi Ágneshez hasonlóan, nekem sincs a kezemben a sejtés igazolására, de nem is érdemes túlerőltetni a szerző személyére koncentrált hipotéziseket. Inkább a korábbiakból egyértelműen adódó megfigyelést erősíteném meg ismét: a *Constantinus és Victoria*, a legutóbbi argumentált elképzeléssel (Ludányi Mária véleményével) ellentétben, nem Felső-Magyarországhoz, hanem a déli végekhez köthető. Ha egyszer egy kulcsdrámának tekinthető színdarab kézírata a Draskovics család környezetéből kerül elő, akkor először ott érdemes olyan esemény(sor) és kontextus után kutatni, amely megfelleltethető a darab cselekményében vélelmezett utalásoknak. Ilyen esemény Zrínyi Miklós házassága Draskovics Mária Eusébiával; és az eljegyzés, a jegyajándék, az azzal kapcsolatos birtokviták, majd személyes és politikai konfliktusok kutatása, az 1645-ös, majd 1646 elején megismételt lakodalom rekonstruálása csak gazdagítja azt a kontextust, amelyet minél részletesebben ismerünk, annál pontosabban tudjuk benne elhelyezni a darabot. A forrás felfedezése⁶⁷ azonban legalább annyi kérdést vet fel, mint amennyit megold: a továbbiakban vizsgálandók lesznek a *Hüszminiász és Hüszméné* kiadásai, a latin, olasz és német fordítások példányainak jelenléte a térségben,⁶⁸ a possessorok kapcsolata az Istvánffy-Draskovics-Zrínyi rokonsággal. Noha e kutatásnak még az elején járunk, az irodalomtörténeti szálak követhetőnek tűnnek. Műfaj-topográfiailag jól behatárolható, hogy a világirodalmi szempontból jelentős fordulatot hozó antik görög regények (amelyek nemcsak a vegyes fajú drámák, vagyis a tragikomédiák és melodramák itáliai tömege számára szolgáltattak nyersanyagot, hanem Shakespeare, majd Calderón drámapoétikájára is hatással voltak) elsőként éppen az ország Itáliához legközelebb eső részében keltettek érdeklődést, olyan arisztokrata családok körében, amelyek tagjai Itáliában végezték tanulmányaikat. Ilyen szempontból talán megfontolandó, hogy Eumathiosz Makrebolitész regényének olasz fordítása korábban is ismert lehetett,⁶⁹ minthogy a latin-görög kétnyelvű kiadás eljutott volna Magyarországra. Gyakran idézett levelei Istvánffy Miklósnak azok, amelyekben (az 1590-es évek elején) botanikus barátja, Carolus Clusius segítségét kéri Akhillesz Tatiosz *Leukippéjének* és Héliodórosz *Aithiopikájának* megszerzéséhez

67 A felfedezés persze sosem egyéni érdem; Ludányi Mária már felfigyelt rá, hogy a magyar dráma motívumai milyen sok rokonságot mutatnak a Hüszminiász és Hüszminével (A magyar udvari dráma keletkezése i. m. 93–94.), de mivel a művet láthatóan szakirodalomból ismerte és nem közvetlenül tanulmányozta, elment a forrás mellett. Ennek oka természetesen az, hogy a disszertáció születése idején, az 1980-as években a bizánci regények, köztük Eumathiosz munkája is, rendkívül kedvezőtlen ítéletet kaptak a szakirodalomban, az antik klasszikus regények ízetlen utánzatainak tartották őket – a változást *Margaret Alexiou* klasszikus tanulmánya hozta (A Critical Reappraisal of Eustathios Macrebolites’ Hysmine and Hysminias. Byzantine and Modern Greek Studies 8. [1977] 23–43.), amelynek nyomán ma már komoly méretűre duzzadt a regény irodalma, l. *Nilsson, A.: Erotic Pathos* i. m. 15–19.

68 A műnek a 17. század első feléig három olasz (1550., 1560., 1566.), három francia (1559., 1583., 1625.), három német (1573., 1599., 1610.) és egy latin-görög (1617.) kiadása jelent meg; l. *Nilsson, A.: Erotic Pathos* i. m. 13. és az általa hivatkozott irodalom.

69 Az általam használt kiadás: *Gli amori d’ Ismenio composti per Eustathio philosopho et di greco tradotti per Lelio Carani*, Firenze 1550.

– ha nem lehet latinul, jó lesz görögül is.⁷⁰ Két oka lehet, hogy a *Hüszminiász és Hüszminé* után nem érdeklődött: az egyik, hogy nem ismerte – a másik viszont, hogy régen megvolt a könyvtárában olaszul, hiszen a Lelio Carani-féle fordítás éppen azokban az években jelent meg, amikor ő maga is Padovában végezte tanulmányait.

Nem lehet tehát kizárni akár azt a lehetőséget sem, hogy maga Istvánffy írta a Constantinus-darabot; a családban volt hagyománya a széphistóriák írásának (a történetíró és költő Miklós édesapja, Istvánfi Pál jegyzi az egyik legfontosabbat, a *Voltér és Grizeldiszt*), s a Constantinus-dráma szerzője feltűnően nagy tájékozottságot mutat éppen ebben a műfajban. Az olasz fordítás mellett Istvánffy akár németül is hozzájuthatott a műhöz (mint azt a Héliodóroszt versben parafrazeáló Czobor Mihály analóg példája mutatja). Németre nem is akárki fordította a művet: Johann Christian Artopoeus álneven Johann Fischart, a *Gargantua* fordítója!⁷¹ Mindazonáltal: a nagy történetíró és neolatin költő anyanyelvi irodalmi ambícióira eddig semmi sem utalt, nagy meglepetés lenne tehát, ha cáfolhatatlan módon kiderülne a szerzősége. Annál inkább feltételezhetünk ilyen ambíciót vejről, Draskovics (II.) János bánról, a Guevara-féle *Relox* magyar fordítójáról. Az ő művét igencsak jól ismerte a *Constantinus* szerzője, hiszen két rejtett hivatkozás is előbukkant már a szövegből a *Horologium pricipumra*. Ez azonban inkább gyengíti mint erősíti a szerzősége mellett szóló érveket: a komédia ugyanis a már korábban említett technikát követve, kifordítva idézi a *Horologiumot*: Draskovics könyve arról panaszkodik, hogy a házasságban a férfiak szenvednek többet – a *Constantinus* tréfás altercatiója az ellenkezőjéről igyekszik meggyőzni az olvasót.⁷² Amit már nagyobb valószínűséggel merek állítani: ha és amennyiben volt valamilyen előszöveg, ahhoz Zrínyi vagy valaki a nagyon közeli környezetéből bizonyosan hozzányúlt, és az adott helyzethez aktualizálta-adaptálta a fordítást.

Nem lesz végül érdektelen a szöveg leírójának – másolójának – kiléte után tapogatózni. Itt sem jutunk messze a Zrínyi-Draskovics körtől. A Constantinus-dráma végén a másoló még monogrammal is megnevezi magát: „A. L.” Annak idején Kovács Sándor Iván – aki elsőként vetette fel, hogy összefüggés lehet „az Istvánffy-kódex bejegyzései és a *Constantinus és Victoria* címzéspintái között”, feltette a kérdést: „A dráma leírójának névjele Csapodi Csaba olvasatában A. L. és nem A. K., ahogy korábban hitték. [...] Vajon nem Draskovich-familiáris volt ez a bizonyos A. L.?”⁷³

70 Istvánffy Gyula: A Clusius-codex mycologiai méltatása. Bp. 1900. 211–213.; *Berlász J.*: Istvánffy Miklós i. m. 228.

71 Ismenius oder ein vorbild Stäer Liebe. Strassburg, Bernh. Jobin, 1573. A fordítóról és a fordítás kontextusáról l. újabban *Sylvia Brockstieger*: Aemulatio und Intermedialität. Kunsttheoretische und poetologische (Selbst-) Reflexion im Prosaroman Ismenius (1573). In: Aemulatio. Kulturen des Wettstreits in Text und Bild (1450–1620). Hrsg. Jan-Dirk Müller – Ulrich Pfisterer – Anna Kathrin Bleuler – Fabian Jonietz. Berlin 2011. 165–190.

72 A párhuzamokat felgyűjtötte *Ludányi M.*: A magyar udvari dráma i. m. 117–150.

73 Kovács S. I.: A lírikus Zrínyi i. m. 386.

E nyomon érdemes tovább indulni. Lehet, hogy van még több „A. L.” illetve „L. A.” monogrammú személy is a Draskovicsok – Erdődyek – Zrínyiek – Frangepánok környezetében, de én eddig mindössze egyet találtam. Őt viszont nem akárhon, hanem Héliodórosz *Aethiopicájának* a Zrínyi-könyvtárban levő kéziratán, a kötéstábla belső oldalán: „Anno 1646: 13 oct. Indultam megh en <Loós Adam az felső> magyar Országban es azon felöl mas Országokban <latni, hallani, tanulni, így ajánlavan> ajánlván ezeket [...]”. A név át van húzva, Klaniczay Tibor betűzte ki a satírozás alól – egy betűnyit javítva Dézsi Lajos régi olvasatán, aki még Soós Ádámot vélt a tinta alatt látni.⁷⁴ Ez az egy betű eltérés azonban számunkra ugyanolyan fontos, mint Csapodi Csaba egy betűs konjektúrája. Soós Ádám ugyanis nincs a környéken, Loós Ádám (a latin változatban Adamus Loos) viszont van, és a két műfajilag rokon álló szöveg kéziratán való felbukkanás bizony erősíti Klaniczay olvasatának helyességét. Az irodalomkedvelő úr nem más, mint Loósi Viczay Ádám (a Loósi előnevet Sopron megyei birtokáról használta), az eredetileg Esterházy Miklós, majd Lippay György körül csoportosuló politizáló nemesség egyik fontos háttérembere, akinek nővére, Viczay Éva a zólyomi Esterházy ág alapítójának, Pálnak a felesége lett, ő maga pedig éppen 1645-ben kapott bárói címet.⁷⁵ Ugyanaz az érdekkör tehát ez az 1640-es évek első felében, amely a Homonnai Drugeth család kimenekítését, illetve horvátországi befogadását megszervezte – s amelynek ebben az időben még a fiatal Zrínyi Miklós is oszlopos tagja volt.

Innentől kezdve újabb, perdöntő levéltári dokumentum felbukkanásáig, már valóban a puszta fantáziagyakorlat terepére tévednénk. Szerencsés lelet előkerülése persze továbbra sem kizárt, addig azonban be kell érünk a törmelékekből

74 Zagreb, Nacionalna sveučilišna knjižnica R 3578. I. A Bibliotheca Zriniana története és állománya. Szerk. Klaniczay Tibor. (Zrínyi-Könyvtár 4.) Bp. 1991. 426. A bejegyzés eddig azért okozott problémát, mert a kutatók úgy vélték: Zrínyi a jelzett dátumnál korábban nem juthatott hozzá a szöveghez, márpedig éppen a *Szigeti veszedelem* I. énekében imitálja félreismerhetetlenül egy rímSORÁT (74. str.). Holott e kézirat Klaniczay szerint „1646 őszén még a Felvidéken volt” (*Klaniczay Tibor: Zrínyi Miklós. 2. átdolgozott kiad.* Bp. 1964. 340). Ebből a nehézségből fejlődött ki az eposz írásának új kronológiai elképzelése, ezért vetették el a kutatók a hagyományos 1645–46-i keletkezés elméletét (l. Kovács S. I.: A lírikus Zrínyi i. m. 58–62.). Pedig a bejegyzés éppen arra utal, hogy a tulajdonos csak *készült* Felső-Magyarországra – vagyis a kézirat éppen a délnyugati végeken, Zrínyi és a Draskovicsok környezetében keringhetett jóval 1646 ősze előtt is. Az eposz, illetőleg a Syrena-kötet kronológiáját illetően úgy tűnik, visszatérhetünk a régebbi elképzeléshez, hiszen az is kiderült időközben, hogy Zrínyi „1646 őszén már az eposz XIV. énekénél tartott”; l. *Tusor Péter: Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században.* Budapest–Róma 2005. 116. Az ebből kikövetkeztethető új periodizáció (Zrínyi előbb írta az eposzt mint lírai verseit) következményeiről a kötet értelmezésére nézve l. *Bene Sándor: A költői művek keletkezésének időrendje.* Irodalmi Magazin 2. (2014: 4. sz.) 44–46.

75 A családról: Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XIII. Pest 1865. XII. 172–175.; *Dominkovits Péter: Sopron vármegye 16–17. századi uradalmi és historiográfiában* (Vázlat). In: *Birtokosok és birtokok.* Szerk. Dr. Szirácsik Éva. Salgótarján 2012. 36. Viczay Ádám szerepéről az Esterházy Miklós által kiépített, családi kapcsolatokkal is hálózattá szervezett politikai „második vonalban”: *Péter Katalin: Esterházy Miklós.* Bp. 1985. 178., valamint *Martí Tibor* disszertációjában: Gróf Esterházy László (1626–1652). Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez. PhD értekezés. PPKE, Bp. 2013. passim. http://btk.ppk.e.hu/uploads/articles/7429/file/Mart%C3%AD%20Tibor_disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf, 2015. szeptember 25.

épített következtetéssel: a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárába került kéziratkötetek szimbolikus jelentőségű tárgyak: igen szemléletesen mutatják a régi magyarországi kultúra sok százból szövődő szerkezetét. A róluk elmondható történet többnyelvű (magyar, horvát, latin, sőt, görög), Balassitól Zrínyiig átível bő fél évszázadot, és összeköti Erdélyt, Észak-Magyarországot a délnyugati végekkel, a „báni” Horvátországgal és Stájerországgal. Éppen azt a többpólusú, soknyelvű kultúramodellt idézik fel tehát, amelytől az ajándékozó minden áron szabadulni akart.

3. Memoria oblivionis

Ivan Kukuljević Sakcinski (1816–1889) igazi „alapító atya”, a 19. századi nagy nemzetépítők egyik legnagyobbika. Magyar analógiákkal: egy személyben Toldi Ferenc, Thaly Kálmán, Pauler Gyula és Pulszky Ferenc (és ezzel még nem merítettük ki a lehetőségeket). Történész, irodalomtörténész, művészettörténész, gyakorló politikus, múltat álmodó költő és történeti források tudós kiadója. Ő mondta el a horvát száborban 1843-ban az első horvát nyelvű beszédet,⁷⁶ ő volt az, aki romantikus kalandregénybe illő módon pénz- és fegyverszállítmányt szerzett Milánóban Radetzky marsalltól a Magyarország ellen induló Jelačić tábornok számára.⁷⁷ Már fiatal korában a horvát nemzet széttagoaltságának megszüntetése, a nemzeti egység megteremtése foglalkoztatta, politikában és kultúrában egyaránt, s mindennek akadályát megszállottan a magyar elnyomásban kereste.⁷⁸ Egész életpályáját átíveli a horvát állam történeti jogainak elismertetéséért vívott küzdelem, hatalmas történeti forráskiadványa, a sokat bírált, de sokáig nélkülözhetetlen *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* éppúgy e közjogi harc eszköze volt, mint országgyűlési képviselőként elmondott beszédei és egész publicisztikai munkássága. Fiatal korától bekapcsolódott az illír nemzeti megújulás mozgalmába, az öreg Janko Drašković gróf csodálója, barátja, munkatársa, és a délszláv ügyért szintén megszállottan küzdő Ljudevit Gajnak elkötelezett publicista harcostársa volt. Legendás kéziratfeltáró utazásainak legfontosabb célja a nemzeti kulturális örökség felmérése volt, és sikere tagadhatatlan: két világháború után a jugoszláv kutatók még mindig az általa készített elenchesok alapján mérték fel és igényelték vissza a Magyar Országos Levéltártól a horvát provenienciájú anyagokat.⁷⁹

76 *Ivan Pederin*: Kukuljević kao političar i govornik. *Republika* 66. (2010) 76–92.

77 *Antoljak*, S.: Hrvatska historiografija i. m. 398.; *Šidak*, J.: Ivan Kukuljević i. m. 245.

78 Munkásságának átfogó szempontú értékeléséhez a régebbi irodalomból alapvető: *Tadija Smičiklas*: Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga. *Rad JAZU* 110. (1892) 110–204.; az újabbról, Šidak és Antoljak hivatkozott munkái mellett: *Nikola Batušić*: Ivan Kukuljević Sakcinski – dramatar. *Forum* 9. (1970) 333–365.; *Uő*: Ivan Kukuljević Sakcinski. In: *Izabrana djela Ivana Kukuljevića Sakcinskog*. Prir. Nikola Batušić. Zagreb 1997. 3–52.

79 *Antoljak*, S.: Hrvatska historiografija i. m. 398. (2067. lj.).

Kukuljević nemzeti kánonépítő tevékenységének koordinátáit a magyarelenség és a nagyszláv testvériség gondolatának tengelyei között mérhetjük be. Súlyos hiba volna azonban ezeket egyszerű xenofóbiának, illetve kritikátlan pánszlávizmusnak bélyegezni; ennél sokkal összetettebb és főként reflektáltabb képletről van szó. A magyarokat illetően: kevesen ismerték nála jobban az „ellen-séget”. Tudósként és főként politikusként jól tudta, hogy a sokszáz éves közjogi kötelék nemcsak teher, hanem politikai tőke, erőforrás is, amely igen jól használható az osztrák centralizálási törekvésekkel szemben – nem véletlen, hogy az ajándékozás gesztusára éppen az abszolutisztikus kormányzat végső válsága idején, az októberi alkotmány kihirdetése előtti hónapokban került sor. A szláv testvériséggel kapcsolatban pedig, bármennyire vágyott annak melegébe, jól érzékelte a vele járó politikai veszélyt: a délszláv terület eljelentéktelenedését, pusztá perifériává válását. Egyik legfontosabb törekvése volt ezért a formálódó össz-szláv szellemi tábor vezéralakjainak, Pavel Šafariknak és mindenekelőtt Jan Kollárnak a meggyőzése arról, hogy a déli szláv népek, a szerbek és a horvátok a vizionált testvériség negyedik nagy, önálló törzsét alkotják a cseh, a lengyel és az orosz családok mellett – s igen invenciózus módon ezt egy régi, dalmát-humanista eredetű ál-mítosztöredék reciklálásával, a Zagorjéből északra induló három testvér, Czeh, Lech és Rus legendájával sulykolta nagy sikerrel elvarázolható emlékezetébe.⁸⁰ Képletre egyszerűsítve az elképzeléseket, úgy formulázhatnánk: a magyarok irányában a politikai összetartozás és a kulturális határvonás, a szlávok felé pedig a politikai különállás és a kulturális összetartozás voltak a vezérelvei.

Jó illusztrációja az elvek működésének (s egyúttal az értelmezés nehézségeinek) Kukuljević Sakcinski egy remekbe sikerült „úti levele”, amelyet Gaj orgánumban, a *Danicában* jelentetett meg folytatásokban 1847-ben, bécsi, pozsonyi és pesti utazásáról.⁸¹ Bécsből érkezik, elhagyja Dévény, Esztergom és Visegrád romjai alatt, s a hajóúton „honfitársakat” talál (a bosnyák kereskedők, a horvát hajóskapitány és az újvidéki névtelen utas egy reménybeli új politikai közösség képviselői lehetnének – voltak vagy nem voltak: ott a helyük a jelképes hajón).⁸² Buda ősi ormairól lenézve, a varázsos dunai panorámáról a velencei Canal grande jut az eszébe. Lejebb ereszkedve azonban a realitások világába, rögtön megjegyzi: Buda nemcsak igazgatási központ, hanem valóságos rablófészek, az éjjeli bűnözés terepe is (*gnjezdo noćnih zlobnika*). Pesten felkeresi a dicső Ján Kollárt, aki éppen két évvel azelőtt jelentette nagy lírai eposzának, a *Slávy dcerának* (*A szlávok leá-*

80 *Ante Franić*: Motiv patriotizma u hrvatskim putopisima. Radovi Filološkog fakulteta u Zadru 11. (1973) 37–82.; Kukuljević útleírásának differenciáló stratégiájáról (ti. eltérően a Kollár-féle összehorolástól, ő a horvát különállást is hangsúlyozza, az útleírásban megjelenő „kétfrontos” küzdelemről: uo. 51–55.) l. még *Wendy Bracewell*: Travel Through the Slav World. In: Under Eastern Eyes. A Comparative Introduction to Eastern European Travel Writing on Europe. Eds. Wendy Bracewell – Alex Drace-Francis. Bp. 2008. 147–194., különösen: 160–161.

81 *Ivan Kukuljević Sakcinski*: Pogled u Štajersku, Beč, Peštu i Požun. Danica horvatska, slavonska i dalmatinska 1847. 13–15., 18–20., 22–23., 25–26., 29–30., 34–35. (1847. jan 23.–febr. 27.); reprint kiad.: Zagreb 1972. Sokcsevits Dénesnek tartozom köszönettel azért, hogy felhívta figyelmemet az írásra.

82 *Kukuljević Sakcinski, I.*: Pogled i. m. 23.

nya) öt részre bővített új kiadását – ebben már jut hely a magyarok számára is, az V. „Acheron” című részben, ahol Belzebúb bűzös tóban főzi az együvé tartozókat (Árpádot, Batu kánt és a többi szlávnyúzókat), az áruló – mert horvát származású – Dugonics pedig kutyanyelven (magyarul) ugat versenyt az ördögökkel.⁸³ A szonettek fölött összehajolva az alapító atyák a széthúzó szlávok lelki egyesítésének (*centralizacia duševna*) szükségességéről, az országos („ausztriai”) szláv találkozókról, esetleg azok intézményesítéséről, irodalmi és gazdasági egyesületszervezésről ábrándoznak. Senki abból nagyobb hasznot nem húzna, jut eszébe Kukuljevićnek, mint „mi, illírek, akik még az azonos nyelvről és írásmódról sem tudunk egyezsége jutni”. Meg is látogatja a pesti szerb közösséget, felkeresi a könyvtárat, az iskolát, a templomot, s a békés egyetértés krisztusi szellemében irgalmatlanul leteremti a testvéreket, amiért a teljes délszláv világot (népeket, nyelveket, irodalmakat) közös néven „szerbként” propagálják Európa szerte – holott néhány éve még ők hányták a horvát értelmiség szemére az „illír” gyűjtőnév használatát.⁸⁴ Mint látható, a „kétfrontos harc” nem kommunista találmány. Itt azonban még a remény dominál, amely szerint a testvéri egyetértés és az érdekek azonossága elsímítja majd az ellentéteket. Csak a magyarok zavarják a képet, de az idő előbb vagy utóbb itt is igazságot tesz. Íme:

„Aki először jön Pestre, és annak alapján mondana véleményt, amit saját szemével látott és saját fülével hallott, bizony jókorát tévedne. Bárhova megy az ember, hatalmas magyar nyelvű feliratokat lát, s ami még inkább feltűnő, az utcákon jórészt csak magyar szót hallani: a gyerekek, akik az iskolába mennek, a zsidó, aki valamit el akar adni, a cigány, amikor be akar csapni, a jurátusok, akik az egyetemre vagy a Pilvax kávéházba indulnak, mind magyarul beszélnek. Ámde mindennek az oka semmi más, mint a pusztá érdek. Ha idővel valamely másik nyelv szolgálja majd jobban az emberek érdekeit, a magyar éppúgy csak pusztá rom marad a többi magyarországi nyelvek között, mint amilyen elhagyatottak a magas Visegrád, vagy Nyitra és Árva magányos várai a mai virágzó városok között.”⁸⁵

Nézőpont és vérmérséklet kérdése, miként értelmezzük ezt az álláspontot. Mondhatjuk, hogy a szláv testvériségről szőtt álmokat egyfajta politikai realitás-érzék tartja kordában. De mondhatjuk azt is, hogy a szláv szentimentalizmust gyermeketegen kárörvendő cinizmus egyensúlyozza. Hiszen mint mindenki a kor-

83 Ján Kollár: Sláwy dcera. Lyricko-epická báseň, w pěti zpewjch. In: *Uč: Díla básnická we 2 Djljch. I–II. Buda 1845. I.; I. Kiss Szemán Róbert: Ján Kollár „elhíresült” Sláwy dcera című műve Előénekének magyar nyelvű fordításai. In: Hungaro-Slavica, 1997. Studia in honorem Stephani Nyomárkay. Red. Janusz Bańczerowski. Bp. 1997. 153–158.*

84 Kukuljević Sakcinski, I.: Pogled i. m. 25–26.

85 „Kudgod čovek ide, vidi tu oriaške napise na magjarskom jeziku; sve, što je uglednie, govori po ulicah najviše magjarski, detca, jad idu iz škole, Čifut, kad nudi štogod na prodaju, Ciganin, kad hoće da prevari, jurati, kad idu u spravištaiu i kavanu Pillvaks, sve to govori onda magjarski. Nu uzrok svemu tomu nije drugo nego interes. – Neka s vremenom drugi koi jezik ljudem većji interes pokaže – ostat će jezik magjarski u Ugarskoj među ugarskimi jezici podertina, kao što je onaj visoki Višegrad ili kao što su osamljena Nitra i Orava pokraj cvatućih gradova sadašnjih.” – Kukuljević Sakcinski, I.: Pogled i. m. 25.

ban, Kukuljević Sakcinski is tudott Herder híres jóslatáról,⁸⁶ amely a szlávoknak jósló fényes jövő mellett a magyarság menthetetlen pusztulásáról szólt, az eltűnésekről a szláv és germán népek tengerében. A magyar reformkori értelmiséget ez a jóslat, a nemzethalál réme sarkallta cselekvésre – ám lehetett szó szerint is érteni a kijelentést, és reményt meríteni belőle: előbb-utóbb maguktól is eltűnnek a magyarok.

Mindazonáltal a politika, a napi politikai küzdelmek terepén meglehetősen rugalmasságra, sok kompromisszumra volt szükség a jelzett elvek mentén való cselekvésre. Ezért volt rendkívül fontos Kukuljević számára a kultúra történetének kutatása, a művészettörténet- és főként az irodalomtörténet-írás. Itt nem kellett kompromisszumokat kötni. A nemzetépítő álmok tudományos alapozást kaptak – ragyoghatott a múlt. Művészéletrajzaiban⁸⁷ területi és származási alapon „viszszakereste” az idegen országokban, uralkodói udvarokban nagyot alkotó horvát művészeket, s virtuális nemzeti galériát épített szétszóródott munkáikból. Irodalomtörténetében a másik tendencia került előtérbe: az elhatárolás, a leválasztás, a nemzeti hagyomány tisztításának gesztusa. Jó történész módjára azonban ezt nem önkényesen szelektálva vitte véghez, hanem fejlődési koncepciót dolgozott ki rá.⁸⁸ *A Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita u prvoj polovini XVII. vieka* a maga nemében remek munka: az első igazán adatgazdag és modern történeti szemlélettel megírt horvát irodalomtörténet.⁸⁹ Problémája nem az ideologikus alapvetés (Francesco De Sanctistól Toldi Ferencig ez minden kortársról elmondható), hanem az ideológia jellege, védekezésből támadó, és erőteljesen kirekesztő volta.

Kukuljević Sakcinski nem a régi, humanista mintájú nemzeti öndicséretet választja, nem hivatkozik a dalmát városok gazdag horvát nyelvű irodalmára. Más retorikával él: a lehető legmélyebbről kezdi a nemzeti felemelkedés történetét: a kifosztott, szétszabdalt, politikai, katonai és kulturális gyarmatosítást egyaránt elszenvedni kénytelen „báni Horvátország” felől indítja az elbeszélést. A török, a német és a protestáns magyar elnyomás ellenére, a harmincéves háború korabeli méreteken világégésnek minősíthető tragédiája idején „csodálnunk kell annak a maroknyi nemzetnek lelki erejét, amely egykori országa romjain, nemzeti, társadalmi és vallási élete feldúlása közepette, elég erőt tudott gyűjteni arra, hogy a Velebitek innenső oldalán is büszkén haladjon előre az irodalmi munka területén, hasonlóan a Velebiten túli testvéreikhez, akik az Adria akkoriban sokkal békésebb partján éltek”.⁹⁰ Az előszó hangütése nyíltan provokatív: a kortársaknak is az elődök példáját kellene követniük. Másfelől viszont büszke visszatekintés is az

86 L. Josip Babić: Johann Gottfried Herder i njegove ideje u južnoslavenskome književnom i kulturno-političkom kontekstu 19. stoljeća. Osijek 2008.

87 Ivana Mance: Zercalo naroda. Ivan Kukuljević Sakcinski: povijest umjetnosti i politika. Zagreb 2012.

88 Hogy a későbbi fejleményeket mennyiben meghatározta a 19. századi szemlélet l. Nenad Ivić: Conceiving of a Croatian Literary Canon, 1900–1950. In: History of the Literary Cultures of East-Central Europe. Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries. I–IV. The Making and Remaking of Literary Institutions. Eds. Marcel Cornis-Pope – John Neubauer. Amsterdam 2007. II. 395–404.

89 Rövid értékelését l. Šidak, J.: Ivan Kukuljević i. m. 19–20.

90 Kukuljević Sakcinski, I.: Književnici i. m. 5.

eredményekre: innen, ilyen mélyről indulva is felemelkedett a horvát nemzet, s az elődök munkája a jelen generációt is kötelezi. Az időbeli lehatárolás ugyancsak ezért fontos: a 17. század végétől a nemzeti ébredésig a szellem emberei letértek a helyes útról, vagy túlzottan az egyház befolyása alatt dolgoztak, vagy részint magyar, részint osztrák vonzókörbe kerültek. A visszatérés első lépését a romlatlan forráshoz az illírek első generációja tette meg, az ő munkájukat kell a mai nemzedéknek folytatnia. Mindez, mint mondtam, még a mű érényeihez tartozó ideológiai alapvetés.

Az elbeszélés vezérmotívuma viszont már nem gáncsolhatatlan. Kukuljević Sakcinski a horvát múltban is saját politikai álmainak előfutárait keresi. Így kerül a kánon csúcsára a nagyszláv egység fantaszta előfutára, Juraj Križanić, akit Rómából eltanácsoltak, s akit az orosz cár józan politikai érzékkel Szibériába tessékelt tovább.⁹¹ A horvát nemzeti lét nagy vízváltója a szerző szerint a 17. század közepe. A horvátság előtt két út áll ekkor.⁹² Az első: tovább haladni a magyarokkal fennálló „lelki dualizmus” elmélyítése irányában – ez a nemzeti önfeladás és kollektív önmegsemmisítés programja, amit a magyarul nagy íróvá vált Zrínyi Miklós munkássága testesít meg.⁹³ A második: az önálló nemzeti lét nagy eszméjét a kultúrában, az irodalomban, azaz a lélekben építeni fel; a mintát az olaszok adják, akik nemzeti széttagothságukat Dante tanítását követve tudták orvosolni.⁹⁴

A tévutat (a horvát szellem építését magyarpárti politikával ötvöző pályát) a tragikus sorsú hazafi (*nesretan rodoljub*) Zrínyi Péter képviseli.⁹⁵ A programhiba javítókulcsát pedig a Draskovics család több generációs ön-átnevelésének példája kínálja. Ők azok, a Draskovicsok, akik tudatos erőfeszítéssel kiszabadultak a halálos magyar ölelésből, Kukuljević találó kifejezésével: a „lelki dualizmusból”. A példákat korábban már említettem: a nagy Drakovics bán, II. János még magyarul írt. Fia, III. János, szintén magyar officiumfordítással vonult be az irodalomtörténetbe. Fia, IV. János, már önálló magyar nyelvű drámát alkotott – ez volt a *Constantinus és Victoria!* –, és Zrínyi Miklósért lelkesedett, ám az ő nevéhez fűződik a döntő fordulat megindítása is! A megfelelő pillanatban ugyanis elárulta a magyarokkal szövethető összeesküvéket, s így tőle eredeztethető az a dicső

91 Már az életrajz terjedelme is mutatja ezt: *Kukuljević Sakcinski, I.*: Književnici i. m. 216–266.

92 A Križanić-életrajz előtt a szerző ismét általános képét adja a 17. század eleji-közepi szellemi helyzetnek Horvátországban: *Kukuljević Sakcinski, I.*: Književnici i. m. 207–215. A következők e rész gondolatait foglalják össze.

93 Ilyen értelmű értékelése a mű Zárszában („Zaslavlje”). Uo. 332.

94 „Veoma pohvalnu iznimku u tom smiesu i sliepom tumananju, praviše njeki od onih, koji odgojeni u Italiji, došav tamo u doticaj oduševljenih mladih svojih sunarodnikah iz svih stranah slovinskoga svieta, crpiše zajedno s njimi, takodjer iz onoga vrela, koje neumrlu Dante čarobnom silom svoga uma stvori i kao skupocienu baštinu svomu narodu ostavi. Iz ovoga vrela napiv se narod talijanski, zamisli već onda veliku ideju, da sjedini svukoliku Italiju i svakolika nariečja u jednom jeziku i jednom duhu, te u tom duhu poče krepko raditi za jedinstvo naroda u svakom smislu.” – Uo. 215–216.

95 Életrajza és munkásságának értékelése: uo. 62–75.; I. még a Zárszót uo. 330–331.

vonulat, ami Janko Drašković gróf munkásságában teljesedett be, a Matica ilirska megalapításával, és az 1832-es „Disszertációval”.⁹⁶

Ebben az optikában a fejlődéstörténeti rajz vezérelve a tisztaság, célja a kizárólag, minden összefonódottságtól, minden idegen (nem szláv) hatástól mentes saját kultúra eszményének felmutatása, eszköze az elhatárolás, a szelekció, a selejtezés és a kíméletlen *damnatio memoriae*. Istvánffy Miklós munkássága még a tolerálható mezőbe tartozik: a közös nyelven (latinul) írt; történeti munkája nagyszerű teljesítmény, amiben komoly teret szentel a horvátországi eseményeknek – „nem is tehetvén másként, hiszen a mi népünkkel élt és harcolt együtt, nagyobbrészt a mi földünk táplálta, s a mi földünkön alkotta meg históriáját is”.⁹⁷ Versei persze bárhol másutt is megszülethettek volna a történeti Magyar Királyságban, ezért azok nem esnek különleges védelem alá, nem szerves részei a horvát kultúrának – akár el is ajándékozhatók. Az eleve magyarul született *Constantinus és Victoria* viszont maga a szégyenfolt, a kimetszendő csökevény, az értéktelenségében is veszélyes útra csábító példa, a Krisztus kegyelméből már levetkezett ó-ember (ó-nemzet) valahai bűnös alkotása – amit nemcsak el lehet, el is *kell* ajándékozni! Vegye magához, vigye magával az „ázsiai nép”, amelyhez tartozik.⁹⁸

S ez még nem is a pokol legmélyebb bugyra. Azt ugyanis Zrínyi Miklós képviseli a horvát szellem tévútjainak valahai (Adyval szólva:) „sötét fokán”. Kukuljević be is vallja, zavarban érzi magát, ha vele kell foglalkoznia, s talán nem is kelene foglalkoznia vele...⁹⁹ Így születik meg a *Književnici* egyik legterjedelmesebb fejezete, amelynek csúcspontján, az *Áfium* értékelésének végén, a szerző egész gondolkodását meghatározó kulcsot kapunk a következő sorokban:

„Látszik ebből a munkából, hogy ama különösen lázas és hazafias nagyozolás a kifejezésben, az az eksztatikus, mondhatnám úgy is, elkeseredett és saját keserűségétől túlhabzó sovinizmus, amellyel a magyar irodalomban és a magyar országgyűlésben találkozhatni, nem a minap termett, s hogy e speciálisan magyar műfajban, tudomásunk szerint, két szláv származék az alapító atyamester: a 17. században a horvát arisztokrata Nikola Zrinski gróf, a 19-ikben pedig a szlovák demokrata Ludovik Košut.”¹⁰⁰

96 A Draškovićokról uo. 314–319. (IV. Jánosról: 317–319.) Az árulásról l. *Kukuljević Sakcinski, I.*: Glasoviti hrvati i. m. 187–188.; Janko Drašković gróf életrajzát l. uo. 193–202.

97 *Kukuljević Sakcinski, I.*: Književnici i. m. 86–87.

98 Janko Drašković gróf a nemzeti olvasóköröket és a Maticát az induláskor jelentős könyvadománnyal is ellátta. Mint Kukuljević írja: „[...] az első olvasókörnek ajándékozta gazdag könyvgyűjteményét, amelyet dédszülei közvetítésével még Istvánffy Miklóstól, a történetírótól örökölt.” – *Kukuljević Sakcinski, I.*: Glasoviti hrvati i. m. 199. A szerző tehát maga utal arra, hogyan jutottak hozzá az Istvánffy-kéziratok. Vö. 14. lj.

99 *Kukuljević Sakcinski, I.*: Književnici i. m. 266–267.

100 „Iz ovoga djela vidi se da ona njeka neobična grozničava patriotična uznešenost u izrazu, onaj njeki ekstatični, rekbi desperatni i od samoga čemera pieneći se chauvinizam koji se susreta u magjarskoj literaturi i u magjarskom parlamentu, nije plod jučerašnji, i da su u tom specifično-magjarskom genru, u koliko je nam poznato, prvi meštri dva rodjena Slovinca: u vieku XVII. aristokrat Hrvat Nikola grof Zrinski, a u XIX. demokrat Slovak Ludovik Košut.” – Uo. 295–296.

Ez az idézet sokat elárul Kukuljević Sakcininski magyarokhoz fűződő összetett viszonyáról. Ő bizony nem úri flegmával fordult el ettől a néptől, hogy másnap már el is felejtette legyen, hanem lelke egész lángoló szenvedélyével gyűlölte azt. Olyannyira, hogy egy napig sem bírt volna meglenni nélküle. A hótiszta lelkű horvátságról felragyogtatott eksztatikus látomásában a magyarság, a maga kvintesszenciájában, nem más, mint a horvátság sötét oldala; minden, ami a szlávokban (s közelebből a horvátokban) rossz: az magyar. A magyarok az ágostoni bűnfel-fogás laicizált analogonjai: a bűnnek önálló léte nincs, nem más, mint a jó hiánya. A magyarnak önálló léte nincs – a magyarság nem más, mint a horvátság hiánya. „Nehrvatsvo” – így hangzik Kukuljević legsúlyosabb szitokszava a *Književ-niciben*, amivel a fiatal, még a fordulata előtti Draskovics Jánost bélyegzi meg.¹⁰¹

Zrínyi Miklóstra pedig már nincs is igazi szava. Mi történt volna, ha Kukuljević Sakcinski megsejti, hogy a *Constantinus és Victoriához* Zrínyi Miklósnak is köze van? Talán oda sem ajándékozta, hanem örökre eltünteteti önmaga előtt is a kéz-iratot – vagy esetleg ajánlva postázta Košut Ludoviknak Torinóba.

A történész dolga a definíció szerint: az emlékezés. A most tárgyalt ajándé-kozás megmutatja, hogy a képlet valójában jóval bonyolultabb. A történésznek, bizonyos esetekben, bizonyos korokban és helyzetekben a felejtés a „dolga”. Hogy is mondta Nietzsche? „A derű, a jó lelkiismeret, a vidám tett, az eljövén-dőbe vetett bizalom – mindez, az egyéné éppúgy, akár a népé, attól függ, van-e olyan határ, amely elválasztja az átláthatót és világosat a megvilágíthatatlantól és sötétől; hogy tudunk-e ugyanúgy kellő időben feledni, ahogyan kellő időben emlékezni?”¹⁰² Ennek igazságát nehéz volna tagadni. A kultúra, minden egyes nemzeté, nem más, mint emlékezet és felejtés, befogadás és elutasítás bonyolult összjátéka az időben. Az olasz kultúra emlékéből erőt merítő Kukuljević Sakcinski dolga a magyar hagyománnyal szemben akkor és abban a helyzetben talán tényleg a felejtés, a feledtetés volt.

De mi a mi dolgunk most, jó másfél évszázad múltán, két világégés tapasztalatával és a herderi jóslat hajszal híján való beteljesültével a hátunk mögött? A későromantikus radikális emlékezetpolitika ideje végleg elmúlt, ugyanakkor azonban naivság volna azt képzelni, hogy a szándékos, ideológiailag motivált feledés filológiai, történészi aprómunkával „jóvátehető”, a múlt „kijavítható”. Egyetlen lehetőség maradt, egyénileg és kollektíve egyaránt: követni a *Vallomások* Ágostonjának gondolatát: „Et tamen quocumque modo, licet sit modus iste incomprehensibilis et inexplicabilis, ipsam oblivionem meminissem certus sum [...]”. – „Ámde bármiképpen, ha mindjárt érthetetlen és kibogozhatatlan módon is, de biztos vagyok, hogy emlékezem a feledésre [...]”¹⁰³

Emlékezzünk a feledésre.

101 Uo. 317.

102 Friedrich Nietzsche: A történelem hasznáról és káráról. Ford., bev. Tatár György. Bp. 1995. 51.

103 Augustinus: Confessiones X. 16.; Augustinus: Vallomások. Ford., jegyz. Városi István. Bp. 1982. 326.